

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

G. A. Reuterholms mor.

(En karaktärsbild från förra århundradet).

Det är en anmärkning, som ofta blifvit och blifver gjord, att vår tids människor sakna det *karaktäristiska*, att man bland förfäderna vida allmännare, än bland vår egen omgifning, träffar personer af hvad fransmännen kallar „trempe,“ en mera skarpt utbildad egendomlighet, ett visst lynnets stål eller en viss sedernas pregel i hög relief. Det är möjligt, att så är, och det skulle kunna finna sin förklaring i orsaker, som stå i nära sammanhang med nyare tidsförhållanden öfverhufvud taget, i uppfostran, i en större friktion mellan olika stånd och samfundskategorier, i en kultur, mera kosmopolitisk, än förr, jemnande alla olika vilkor, onekligen i något äfven förslappande. Vi höra för öfrigt icke till dem, som uppstämna högljudda klagovisor häröfver, och för hvilka det blifvit ett stående tema, att det äfven i detta afseende är ett svalg mellan våra dagar och den „gamla goda tiden“; vi tro, att äfven vår tid i grunden eger mera *karakter*, än vi kanske bemärka på det nära håll vi sjelfva befinna oss till personer och händelser, vi tro, att till och med de *karakterer*, hvilka nu för tiden finnas åtminstone här och der, ega ungefär densamma hårdnad och samma skrot, som alltid, endast med den skilnad måhända, att detta numera angifver sig mindre påfallande och skarpt på ytan. Ty i ett torde man hafva rätt: *originalerna* i ordets särskilda, gammaldags, mening, blifva färre. Den originalitet, som i hvarje lifvets förhållande framträder bjert i sätt att vara, i sätt att uttrycka sig, i sed, i kostym, denna anträffas utan tvifvel i vår tid jemförelsevis

mera sällan, än tillförene, och det är också sålunda numera svårare, att lära känna de originaler, som i *djupare* mening äro det, emedan de, genom att i det yttre „vara som andra menniskor,“ undfly vår uppmärksamhet och vårt studium. I vår memoirlitteratur för förra århundradet göra vi bekantskap med icke få dylika originella *figurer*, till hvilka nutiden näppe-ligen skall ega att uppvisa något motstycke; Ödman, Barfod, till och med Nicolovius, hafva presenterat oss ypperliga exemplar deraf. Vi äro sjelfva händelsevis i tillfälle, att efter hittills otryckta anteckningar framställa för våra läsare ett nytt sådant, bilden af ett *fruntimmer* från början och medlet af det adertonde seklet, som både med afseende på den mera *yttre* originaliteten och i fråga om den inre karakterens pregel, både som personlighet i och för sig och genom sina ovanligare lefnadshändelser, (om också fallande inom det privata lifvets gränser), utgör en ganska märklig och intressant företeelse. Detta fruntimmer var modern till den sedan så famösa statsmannen, mystikern eller, såsom han sjelf heldst ville kallas, „filosofen,“ Gustaf Adolf Reuterholm.

Reuterholms mor var en född Gyllenstjerna. Tidigt moderlös, upptogs hon af en släkting, öfverste Hästesko på Bjersgård i Skåne, och erhöll dels i detta hus, dels i en pension i Malmö, en vårdad och framför allt „nobel“ uppfostran. Under vistelsen i Malmö — från 1725 till 1729 — gjorde fröken Maria Gyllenstjerna, endast 11 år gammal, bekantskap med en ung baron Gripenhjem, då i sitt sjuttonde år, och ett „ömmare förhållande“ inträdde snart mellan dessa „très-jeunes personnes“, hvilket sedan skulle blifva af ett ingripande inflytande på fröken G:s hela lif. Vi ega den detaljerade redogörelsen för allt detta i G. A. Reuterholms egen biografiska uppsats öfver sin salig fru mor, (memoirer af särdeles kuriös art, som vi för öfrigt skola utförligare begagna i ett särskildt arbete af större omfång). Fröken G. och den unga Gripenhjem „började snart märka sin låga“, — heter det i Reuterholms beskrifning, till hvilken vi här oftare citationsvis skola återkomma, — och älskaren tillkännagaf den först med mycken

„assiduité, sednare med de häftigaste deklamationer.“ Den tolf- eller trettonåriga sköna gaf visserligen icke till en början sin riddare något synnerligt hopp, hon höll sig tvärtom länge obeveklig, oakadt den unga Gripenhjelm i ett lusthus, der de ofta sammanträffade, sökte att röra hennes hjerta med „ömt spel på luta och viola di gamba“, samt belägrade henne med hjertrörande skaldestycken, af hvilka ett började sålunda:

„Är du, sköna Iris, nöjd
Med de tårar, som jag gjutit
Kring din' fötter och som flutit
Ur min' ögon? är du böjd,
Att en flyktig ande kalla
Från förtviflans resa hem,
Får bland dina dygder alla
Mildhet också bli en lem?“ Osv.

Då Gripenhjelm imedlertid höll troget ut, kunde den unga fröken icke i längden undgå att blifva „toucherad“, och förrän skolan lemnades, gaf hon honom således det löfte, att såframt lyckan engång skulle sätta honom i tillfälle att göra en „allvarsam proposition“ (Gripenhjelm var fattig och underhölls af Piperska familjen), alltid gifva *honom* företrädet, „ehuru flera tillbedjare redan då infunnit sig.“ Före afskedsdagen lät Gripenhjelm genom en förtrogen, en ung baron Lilje, ånyo framlemna ett poem, (sjelf var han af förtviflan så lidande, att han ej personligen kunde göra det); i dessa verser, (egentligen icke egnade för en större publicitet), heter det bland annat:

„Onödigt är Ni säger mig:
Ni måste tvinga Er!
Hur skull' jag kunna tvingas mer,
Än du mig tvungen ser,
När jag skall från dig afsked ta
Och tvungen ställa mig,
Som jag ej rörder blef deraf
Att jag skall sakna dig?“

„Kärleken, som är inventiös“, — heter det här hos Reuterholm, — ingaf Gripenhjelm ett ögonblick den idéen, att bedja

sin sköna för all del också „göra sig sjuk“ för att få bli kvar i pensionen, men den lilla fröken vände sig med fasa från en sådan ovärdig intrigplan och hon svarade honom, också på vers:

„Farväl! förgäfvos för Er är
 Upplösa ödets knut,
 Omöjligt är hvad Ni begär,
 Men detta blir mitt slut:
 Far evigt väl! Blif säll och nöjd,
 Jag måste onöjd bo,
 Jag har för väl kunn' tåla Er
 Till min och er oro!
 Far evigt väl! Var säll och nöjd!
 Jag blir i enslighet,
 Jag har för väl kunn' tåla Er
 Till begges vår förtret.“

Detta lilla prof vittnar visserligen icke om några *högre* anlag för poesi, men man skall erinra sig, att denna nya Sappho var — tretton år gammal! Afskedet från pensionen skedde publikt; älskaren, febersjuk, dånade dervid, älskarinnan, redan en flicka med ett fast och bestämdt lynne, höll sig styf och röjde intet.

Från denna lilla pensionsroman flyttas vi till en idyll vid Ramlösa Brunn år 1730, der den nu fjortonåriga fröken Maria Gyllenstjerna uppehöll sig några sommarmånader och der Gripenhjelm också snart infann sig. De bådas tycke för hvarandra „avancerade nu så, att de alla stunder hvarandras sällskap rechercherade“, och slutet härpå var en hemlig förlofning, hvilken skedde i „en grotta, som ligger ofvanför spetsen af ett högt (!) berg, detsamma, hvarunder källan springer.“ Den pålitliga vännen Lilje förde en eftermiddag oförmärkt dit de båda kontrahenterna, och dessa „förbundo sig då i hans och himlens närvaro att höra hvarandra till, när omständigheterna det medgäfvos, hvilket med ringvexling beseglades.“ Bland andra tillbedjare vid Brunnen var en gammal general Cronman, som särdeles ifrigt sökte fröken Gyllenstjernas gunst, men hon gaf honom obevekligt korgen.

Båda de följande åren träffades hon och Gripenhjelm åter vid Ramlösa, men derefter reste Gripenhjelm till Stockholm och fröken G. flyttade med sin fostermor till en majorska Meck i Halland; en broder till fru M., en ryttmästare Skytte, infann sig här som en ny friare till fröken Maria och det blef snart tydligt, att det var en mellan vederbörande tanter anlagd intrig, att söka förmå „vår hjeltinna“ till detta parti. Hjeltinnan var och förblef imedlertid stenhård. Gripenhjelm lemnade henne ej heller helt och hållet åt sitt öde; han var snart åter nere i Skåne och underhöll oafbruten skriftlig kommunikation med sin älskade. Han tyckes ej ha haft lof att visa sig hos fru Meck, men han fann likväl utväg att personligen visa sig för fröken Gyllenstjerna; „utklädd och påbyltad“ än på ett, än på ett annat sätt, frambar han sjelf sina bref till henne, slutligen tog han tjänst som — hållkarl (!) på en närbelägen gästgifvaregård för att mera för jemnan vara i hennes närhet och kunna passa på att sjelf taga skjutsen, så ofta vagnar gingo från hållstationen till fru Mecks egendom Vallen. Om våren tog Gripenhjelm åter tjänst som „vallherde“, klädd i „halländsk hvit tröja och bussaroner“, i en by Våxtorp nära vid Vallen; „hans flöjt var i stället för vallpipan hans enda sällskap.“ En dag, då han „drifvit sina får till en vid en liten sorlande bäck uppvuxen skog i en gräsrik dæld“, satte han sig under en lummig björk och sjöng följande verser, „dem hans förtviflan hjelpt honom författa sin sköna till ära:“

„Bois épais, redouble ton ombre!

Tu ne saurais être assez sombre,

Tu ne peux trop cacher mon malheureux amour,

Je sens nu désespoir dont l'horreur est extrême,

Je ne peux voir celle que j'aime,

Je ne peux plus souffrir le jour.“

Hans sköna hade, „för att i enslighet kunna bättre beklaga sitt öde“, den gången råkat komma detta ställe så nära, att hon, „bakom en buske dold helt nära bredvid denna bedröfvade älskaren, fick afhöra hans sång;“ hon igenkände den straxt och „skyndade sig att medelst sin närvaro upp-

väcka en annan effekt, än förtviflan.“ Man kom nu öfverens om att träffas på samma ställe hvar eftermiddag; „denna fäg-naden soulagerade bådas omilda öde.“

Imedertid inträffade snart en kris. En dag blef fröken Maria hemligen vittne till hur hennes fostermor och fru Meck öfverlade om att följande dag „med våld“ förmå henne till förlofningen med Skytte; hon beredde sig härpå med stor fattning. Följande dags afton, då de „vid ett väl uppstädadt tebord“, i hela släktens närvaro, ville „med tvenne kavaljerers tillhjälp“ *tvinga* henne att mottaga ringen, svarade fröken Maria först med ett „fermt tal“, men då detta icke verkade, hvälfde hon i en fart — hela tebordet öfverända, och det „så lyckligt“, att nästan alla de närvarande blefvo dugtigt skollade, men „den pretenderade amanten“ aldramest. Efter denna raska bragd sprang fröken Gyllenstjerna *till skogs* och hittades först af de efterskickade vid midnattstid halfannan timmas väg från Vallen. Vid hemkomsten fick hon, ehuru med möda, amnesti och Skytten lofvade att ej mer vara henne besvärlig.

Fröken Gyllenstjerna dröjde ej att meddela sin fåraherde allt detta och han uppsade då sin arkadiska tjenst. Om sommaren träffades man ånyo på Ramlösa, der de begge ändt-ligen fingo „flåsa ut efter så många romaneska och svåra äfventyr.“ En hel skara friare förföljde här, som vanligt, den intagande fröken, men alla måste sucka förgäfves, till och med en dansk grefve Rantzau. Sommaren 1734 sågos de båda älskande under den vanliga Ramlösa-sejouren för sista gången. Gripenhjelm, anställd i kongl. kansliet i Stockholm, hade fått offentligt understöd för att göra en utländsk resa. Ju mera afskedets stund närmade sig, desto oroligare blef fästmon och hon började, som Balders Nanna, få onda drömmar. En gång drömde hon att Gripenhjelm gaf henne en hvit blomma, hvars alla blad föllo genast af, en annan natt, att han förärade henne en bröstros af rosaband, hvilken blåste bort „för en nordanvind“, en tredje, sista natten före skilj-messan, att han gaf henne ett juvelsmycke, som i hennes hand förvandlades till aska. Gripenhjelm uppskjöt affärden

från dag till dag, men slutligen fick han bestämda order att resa; han skref då följande „kuplett“:

„Il faut partir, quand l'ordre est trop sévère,
Quittant l'objet le plus charmant et doux;
Adieu! je pars, mais soyez-moi fidèle!
Je vous proteste, Iris! à vos genoux
Qu'en quel endroit, que le destin m' appelle,
Jamais mon coeur n' aimera d'autres coups.“

Fröken G. svarade i samma stil:

„Partez, Thirsis, sans différer!
C'est la gloire, qui Vous appelle;
Partez, suivez cette cruelle,
J'y consens sans murmurer;
Je vous promets d'être fidèle,
Jusqu' au tombeau je saurai vous aimer,
Mais du moins si la gloire a su Vous engager,
Songez que je ne veux d'autre rivale qu'elle!“

Är icke detta i det hela taget både galant, charmant och ganska pikant?

Afskedsmötet mellan de älskande egde rum i „ett grönt kabinett i en liten trädgård.“ De träffades der i skymningen, åtföljda af den oskiljaktige baron Lilje, hvilken dock „den längsta tiden lemnade dem att ensamma begråta sitt hjerta“, (Reuterholms språk). De vexlade sina porträtter, samt likaledes armband, „med hvarandras hår och deviser invirkade.“ Först efter Liljes upprepade ifriga påminnelser kunde de slita sig ur hvarandras armar. Gripenhjelm skyndade till Helsingborg, derifrån en båt skulle föra honom öfver Sundet, den kvarlemnade fästmon följde den lilla farkosten med tårad blick; när hon ej längre kunde skönja den, gick hon till sängs och „inneslöt sig under pretext att vara sjuk.“

Denna lilla roman, så full af ljufva flöjttoner, knäppningar på lutan, svärmerier i susande skogar, möten i gröna kabinetter och dunkla grottor, förklädningar, småintriger, franska verser, (äfvén svenska, fastän sämre), skulle plötsligt sluta på ett tragiskt sätt. Den unge Gripenhjelm föll sjuk i

Leipzig följande sommar och dog der i en hetsig feber. Fröken Gyllenstjerna var åter på Ramlösa, då hon erhöll underrättelse om denna olycka. Den första tidningen härom gafs henne af *Gripenhjelm sjelf*. Vi röra härvid en ny sida af Maria Gyllenstjernas ovanliga personlighet, nemligen en hög grad af susceptibilitet för det *mystiska*, till en del ärfd, till en del väl äfven underhållen genom den just vid det laget kring sig gripande svedenborgianismen. Så som G. A. Reuterholm berättar saken, skulle förloppet varit följande: samma natt och samma timma Gripenhjelm afled i Leipzig, ungefär kl. 4 om morgonen, kom han, klädd som han varit vid afskedet, en „högtrappa“ upp, gick genom en stor sal in i fröken Gyllenstjernas kammare, låste upp dörren, „fastän nyckeln var uttagen“, steg rakt fram till frökens säng och „med en vänlig min och suck räckte henne handen liksom för att bjuda det sista farväl.“ Fästnön afsvimmade härvid och låg „nästan stel“, när man sednare på morgonen kom in till henne och fick henne åter uppväckt till lif. Efter denna spöknatt föll hon i en svår sjukdom, derunder hon ofta såg Gripenhjelm inne hos sig, „tillkännagifvande sig med suckar och allehanda *småtjenster*“, (såsom t. ex. då han engång hjälpte det nedfallna täcket upp på henne, så att kammarjungfrun tydligt såg det, oaktadt hon alldeles icke såg *hvem* som gjorde det). Sent omsider kom fröken G. sig från sin sjukdom, men hon fortfor att vara mycket svag och lidande hela tre år derefter, gjorde om somrarne sina vanliga brunnsresor till Ramlösa, besökte äfven Danmark och höll ett ögonblick på att gå in i något danskt frökenkloster; det var endast de allvarsammaste föreställningar af hennes far, baron Axel Gyllenstjerna, som återhöll henne från utförandet af denna fixa idé.

Under vistelsen på Ramlösa 1739 såg hon för första gången baron Esbjörn Reuterholm, den man, åt hvilken hon sedan skulle räcka sin hand. Han tyckes straxt ha gjort något intryck på henne, åtminstone så mycket, att den unga fröken, — som var ännu blott 23 år gammal, — tillät honom

att efter brunnsejouren *skriffligen* fortsätta bekantskapen. Det följande året afled fröken Marias fostermor; hennes fader, hvilken förut egde Frösåker i Vestmanland, mottog nu äfven Bjersgårds gods i Skåne efter enkefru Hästesko, och „vår hjeltinna“ (det är sonen Reuterholms stående favorituttryck), kom då att vistas ömsom på sistnämnda egendom, ömsom i Vestmanland, derifrån utflygter gjordes äfven till Stockholm. Sedan hon och baron E. Reuterholm ett par år flitigt korresponderat med hvarandra, hvarunder deras „ömsesidiga hjertelag stadfästades“, förlofvade hon sig ändtligen år 1741 med denna riddersman, som visserligen egde det felet, att, i likhet med hennes första älskare, vara fattig karl, men dock hade utsigt till att kunna bjuda henne rangen af en kammarherrefru och dessutom hade det med Gripenhjälm gemensamt, att han fuskade smått i litterärt amatörskap. Under den tid hon gick och väntade på sitt giftermål med Reuterholm, — det kom att dröja flera år, — inträffade en episod, hvilken vi böra omnämna såsom ett ytterligare bevis på fröken G:s raska och tilltagsna karakter, den vi redan lärt känna vid tebordet hos fru Meck. Det var under Dalupproret 1743, då man, som bekant är, fruktade för ett danskt infall i Skåne. Fröken Gyllenstjerna ilade då från Vestmanland helt allena ner till Bjersgård för att inpacka allt rörligt gods derstädes och i nödfall föra det till en annan egendom i Småland. På alla gästgifvaregårdar i Vestmanland var den oroliga allmogen sammanpackad, men den unga fröken hjälpte sig dock ensam fram hela vägen med sin själsnärvaro och oförskräckthet. Hon inträffade ganska riktigt på Bjersgård, verkställde skyndsamt all inpackning och hjälpte derpå en gammal bekant, öfverste Berch, som „satt enkling med sex barn“, till att på samma sätt göra sin lösegendom färdig till afflyttning. Allt stod fullt pålassadt och hästarna voro ständigt tillhands, för att föra bagaget af till Yxhult i Småland vid första signal, ja, fröken G. höll till den ändan en särskild kurir i Helsingborg för att vid minsta rörelse af de i Helsingör samlade danska trupperna föra budskapet derom till Bjersgård. Fara

upplöste sig för öfrigt, som man vet, till blindt allarm, och fröken G. fick snart packa upp igen.

Gyllenstjerna, fadern, hade imedlertid fått vissa betänkligheter med afseende på dotterns giftermål med Reuterholm och tyckes hafva fått någon bättre måg i kikaren. Fröken Maria kom då öfverens med sin Reuterholm om att de skulle gifta sig „på trots“, så fort han endast kunde skaffa sig någon liten egendom till deras bosättning. Detta lyckades också 1744, då han köpte Tunbyholms gård i Skåne. För att nu med fästmannen om det närmare aftala och besluta, stämde vår excentriska fröken *hemligt möte* med honom på gränsen af Småland hos en der bosatt väninna. Fadern narrades den dagen undan från Bjersgård på en *af dottern tillställd* bortbudning. (O, de qvinnorna, de qvinnorna!) På Markarydsskogen störtade imedlertid en af hästarna för den brådskande älskarinnan och mötet mellan henne och hennes hjelte kom alltså att hållas här i naturens sköte i stället för hos deras förtrogna. Baronens betjent och frökens Susanna hjälptes åt att i skogen uppresa en „löfsal“, der de älskande höllo en champêtre matsäcksmiddag. Natten tillbragte de i „ett litet hybble till torp, der en katt och en hund företrädde värds och värdinnas ställe.“ Följande dag reste åter hvar till sitt, Reuterholm till Stockholm, fröken G. till Bjersgård. All sin egen lösa egendom (efter fostermodern) lät hon nu efterhand föra till Tunbyholm, på hösten kom Reuterholm dit ner, och en vacker novemberdag stod derstädes deras bröllop, som „hon sjelf *gjorde och bestod*.“ Gamle Gyllenstjerna var icke med, han hade i förargelse rest förut upp till Frösåker.

Den beslutsamma och praktiska fröken Maria Gyllenstjerna blef som friherrinna Reuterholm en icke mindre praktisk husmoder. Medan hennes man långa tiderna var frånvarande, dels som tillförordnad lagman, dels som tjänstförrättande landshöfding i Örebro, skötte hon sjelf Tunbyholms gård „med en hushållning af 10 ryttare och 2 trossdrängar.“ 1753 flyttade Reuterholm med sin familj till Finland, der han hade köpt egendomarne Svidja och Pickala. Bland de flera prof-

ningar fru Reuterholm här hade att utstå, var den icke den minsta, då hennes man vid revolutionen 1772, såsom miss-tänkt för ett antikonungskt sinnelag, blef för någon tid insatt på Sveaborg; hans fru reste genast dit efter honom och åter-vände först sedan denna preventiva åtgärd blifvit befunnen öfverflödig och Reuterholm åter fått sin frihet. Hon var och förblef „hjeltinnan.“ Hon afsomnade först 1783, på Svidja gård. Tre dagar före sin död hade hon med en märkvärdig själsstyrka låtit framtaga allt hvad hon ville ha på sig som lik och lät tillskära svepningen ofvanpå sin säng, visande sin omgifning hur hon ville hafva det. Flera mystiska förebud hade föregått hennes frånfälle, otaliga spökerier följde derpå. Det kunde icke annat vara med en fru, som alltifrån barndomen stått i „intimt förhållande till andeverlden“, (hvarom allt hennes son G. A. Reuterholm har efterlemnat de mest fabelaktiga anteckningar). Fröken Gyllenstjernas underbara äfventyr med den afidne baron Gripenhjem hafva vi ofvanför i förbigående omnämmt; redan som barn hade hon på det gamla Gyllenstjernegodset Sverkersholm mycket ofta besök af sina „familjeskuggor“, och med den gamle Måns Gyllenstjerna från Kristian den 2:dres tid hade hon hvar och hvarannan dag rendezvous i en „fruktkällare“ på Bjersgård. När hon på ålderdomen förlorade synen för dessa luftiga väsen, behöll hon dock en „förunderligt fin känsla“, med hvars tillhjälp hon genast underrättades om deras närvaro och deras olika beskaffenhet. För G. A. Reuterholm stod modern alltid såsom snart sagdt det märkvärdigaste fruntimmer, som någon sin funnits till; att hon var en rätt märklig gumma, låta vi gerna stå obestridd, att hon som fröken Gyllenstjerna var en fröken, temligen ensam i sitt slag, torde ej heller bestridas; det är också just därför vi förmodat denna lilla skizzerade teckning af hennes personlighet och lefnadsförhållanden skola vara icke utan allt intresse för läsare, tillhörande en annan tid.

Teorier om människoslägtets ålder och uppkomst.

[*Charles Darwin*. On the origin of species by means of natural selection or the preservation of favoured races in the struggle for life. London 1862. — *M. J. Schleiden*. Das Alter des Menschengeschlechts, die Entstehung der Arten und die Stellung des Menschen in der Natur. Leipzig 1863. — *Karl Snell*. Die Schöpfung des Menschen. Leipzig 1863. — *Carl Vogt*. Vorlesungen über den Menschen, seine Stellung in der Schöpfung und in der Geschichte der Erde. Giessen 1863.]

I.

Likasom den arbetande klassens vänner (och detta icke utan skäl) beklaga sig öfver den förslöande verkan, som arbetets i detalj fortgående delning utöfvar på arbetare, hvilka ett helt lif igenom måste syssla med förfärdigandet af de obetydligaste ting (t. ex. svafvelsticks- eller knappnålshufvuden), så förnimmer man ock stundom klagomål öfver det sorgliga deruti att vår tids vetenskapsmän ofta äro anvisade till ett helt lifs studier öfver någon ringa, otacksam specialgren af deras vetenskap. En naturlig följd af det större omfång, som vetenskaperna vunnit, har blifvit att skapa en stor klass af specialister. Om dessa än i allmänhet klart fatta sin ställning till vetenskapen, och sig sjelfva såsom hvar i sin mån bidragande till uppbyggande af det gemensamma herrliga sanningstemplet, så torde dock finnas — detta kan ej nekas — en eller annan vetenskaplig specialist och samlare, som så passionerad och blindt älskar sitt kanske temligen ofruktbara studium, att han betraktar detsamma såsom sjelfändamål, utan att klart hafva gjort sig reda för dess förhållande till ett högre mål, till hela vetenskapen och till mensklighetens förädling. Slutresulta-

terna utaf arbetets delning på det materiela, såväl som på det ideela fältet äro emellertid af oberäkneligt högt gagn; likasom på det förra området summan af nationalkapitalen ökats i stark proportion och tillika hvarje särskild individ kommit i större åtnjutande af alla lifvets bekvämligheter, så har ock i fråga om den andliga kulturen i och med vetenskapernas ökade innehåll omfånget af den krets, som är i tillfälle att njuta af kunskapens ädla frukt, vidgats. Äfven för de egentliga vetenskapsmännen är dessutom tillfället att på flera olika områden sjelfständigt skapa icke helt och hållet förloradt, om än fordna tider egde ett större antal af s. k. polyhistorer. Men äfven nutiden har sina. Om de gamle grekerna uti *Aristoteles* egde en herrlig representant för hela den tidens vetande, och Italien under renaissancetiden räknade flera dylika, bland hvilka *Leonardo da Vinci* torde hafva varit den ypperste, så sakna de sista århundradena ej heller sina heroer i denna rigtning. Man tänke blott på några af de tyska vidtomfattande snillena i 18:de och 19:de seklerna, t. ex. på skalden, botanikern och fysikern *Goethe* och den för icke längesedan affidne *Alexander von Humboldt*. Men äfven om man medgifver att den enskilde vetenskapsmannen icke längre nu, såsom förr, kan befatta sig med andlig mångslöjd, så kan han åtminstone, och detta rikare än någonsin förut, njuta af syskonvetenskapernas upptäckter. Alltmera blifva de vetenskapliga resultaten tillgängliga för en stor allmänhet. Vetenskapen omgifver sig icke längre afundsjukt med en egoistisk nimbus, utan låter sitt ljus lysa för alla, som älska ljuset. På samma gång som hvarje vetenskap tilltager, å ena sidan i djup och omfång, å den andra i klarhet, framstår allt tydligare det gemensamma samband, som hoplänkar dem alla. Under det de olika vetenskapernas radier förlängas mot medelpunkten, blifver det alltmer en uppenbarare sanning att detta centrum är ett och samma för dem alla; hvarje divergens mellan tvenne eller flera grenar hänvisar på en origtighet, som bör ändras. Vetenskaperna blifva mera än någonsin solidariska. Icke mera kan den spekulativa filosofen uppbygga

sitt världssystem utan grundlig kännedom af astronomiens resultater, arkeologen, geologen och zoologen måste räcka hvarandra händren, för att komplettera sina vetenskapliga upptäckter och fysikern stödja sig på en grundlig och väl genomtänkt logik, för att rätt uppställa och uppfatta de lagar, som han ur erfarenheten och iakttagelsen vunnit. För en hvar, som gifver sig in i någon särskild vetenskap, blifver denna en labyrinth, ur hvilken utgången går genom alla de öfriga. Men det är icke blott i fråga om vetenskapernas innehåll, att en sådan gemensamhet råder, den blifver ock herrskande i fråga om metoden och forskningssättet. Visserligen har man redan i sekler uppsatt frihet från alla förutfattade meningar, förutsättningslöshet i utgångspunkten såsom vilkor för den vetenskapliga forskningen. Emellertid synes denna fördomsfrihet, som länge proklamerats, men ej genomförts, äntligen på väg att öfverallt blifva verklighet. Att söka sanningen med begagnande af det hos människan nedlagda gudomliga förnuftets lagar samt erfarenhetens alla hjälpkällor, att icke skygga tillbaka för något slut, hvartill detta må leda, har blifvit lösen på alla områden. Och dock är det en skillnad mellan den fria forskningens kamp mot traditionen i våra dagar och den, som i adertonde seklet utkämpades. Adertonde seklets frihetsälskande män bekämpade utan urskiljning och med ett oförsonligt hat allt, som återstod af förflutna tiders vetande och institutioner; det gamla och det förderfliga var för dem enahanda; vår tid erkänner gerna allt det sköna och poetiska, som traditionen kan ega; den förhånar henne ej, den till och med vördar henne, såvida hon ej uppträder med anspråk att få gälla såsom lag för alla tider och såvida hon ej vill sätta det, som varit början till mensklighetens utveckling mot målet, såsom målet sjelft. Vill hon åter detta, uppträder den blinda traditionen och vill lägga fördomarnes hämsko mot mensklighetens sträfvan efter förädling och frihet, då möta henne vår tids praktiska statsmän i förbund med dess grundliga vetenskapsmän och bjuda i sanningens namn: „Hitintill och icke längre må du gå!“

Traditionens skadliga inflytande har icke minst inom naturvetenskaperna gjort sig gällande. Den bibliska läran om skapelsen har i högre eller mindre grad inverkat på uppfattningen af naturens lif. För ordet skapelse har man i allmänhet icke gjort sig reda eller ock dermed förstätt en genom yttre mekanisk kraft plötsligen skeende uppkomst af helt nya väsenden. I trots af den gamla satsen att naturen ej gör några språng har denna skapelseteori (om man så får kalla en ogrundad mening) äfven utgjort ett sätt att bestämma arternas uppkomst. Först en sednare tids zoologer hafva, vägleda af geologiens forskningar, med ifver motsatt sig detta mystiska förklaringsätt. Medan bland föregående tiders naturforskare några i strödda satser bestridt läran om den plötsliga skapelsen, är det likväl egentligen engelsmannen *Darwin*, som för några år sedan i ett med ovanlig lärdom och skarp-sinnighet fulländadt verk, för första gången bragt *utvecklings-teorien* i system. Detta arbete utgör en protest mot de hittills antagna åsigtorna om arternas stränga begränsning, enligt hvilka hvarje art skulle utgöra ett afslutadt helt, tillkommet på ett oförklarligt sätt, utan beröring med syskon-arterna. Den Darwinska teorien „on the natural selection“ har gjort till sin uppgift att uppvisa sammanhanget mellan de olika arterna. I slutet af boken uttalar han sin bestämda öfvertygelse att hela den organiska världen leder sitt upphof från högst få ur- eller stam-arter, kanske endast från en enda sådan, men på sin höjd från fyra eller fem. Om Darwin icke kan säga oss huru dessa första arter uppstått — ett livets problem, som möjligen ej af någon dödlig skall lösas, — så har han likväl genom sin teori vunnit åtskilliga för vetenskapen tillfredsställande resultat; han har genom densamma konsekvent kunnat tillämpa grundsatsen: *natura non facit saltus* *), och vidare uppvisat huruledes naturen från den ringaste begynnelse och med de minsta medel åstadkommer de största verkningar. Vi äro icke här i tillfälle att gifva våra

*) Naturen gör ej några språng.

läsare en fullständig redogörelse för den utmärkte engelsmannens system; för att rätt uppskatta och bedöma detsamma fordras dessutom speciella fackinsigter i flera delar af zoologien; vi anmärka blott att Darwins teori erkänts utaf män af vetenskapen såsom en af de märkvärdigaste företeelser inom den vetenskapliga världen uti våra och alla tider.

På tvenne satser är det hufvudsakligast, som Darwin stödjer sig. Å ena sidan fäster han uppmärksamhet vid den Malthuska teorien att hvarje klass af lefvande varelser har en tendens att i geometrisk progression tillväxa samt det deraf följande *bellum omnium contra omnes* (allas krig emot alla), å den andra vid den stora betydelse, som ärftligheten af förfärens egenskaper i förening med individens egen originela beskaffenhet eger i arternas historia. På dessa ärftliga och individuella egenskaper beror individens eller artens större eller mindre duglighet att segra och bestå uti kampen för existensen. Några exempel ur naturens eviga krigshistoria, (hvilken säkert daterar sig ända från den tid, då några få arter af lefvande varelser existerade jemte hvarandra), anföra vi här efter Darwin.

Uti en provins i Sydamerika finnas i södra delen skaror af vilda oxar och hästar, medan de på andra punkter af samma provins icke kunna trifvas. Vid närmare undersökning har man trott orsaken ligga i det större antal roffåglar, som vistas i dessa delar af landet. Hästarnes och oxarnes stora dödlighet skall nemligen bero på tillvaron af en insekt, som lägger sina ägg i deras naflar. Der dessa insekter icke uppätas af småfåglarne, dö de vilda hästarne och oxarne ut, medan de blifva vid lif der, hvarest småfåglar i tillräckligt antal förefinnas. Men småfåglarnes värsta fiender, roffåglarne, lefva i stora skaror i somliga delar af landet, utrota småfåglarne samt hindra dymedelst de förderfliga insekternas undergång. Ett annat exempel, som Darwin anförer, är det förhållande, hvaruti utbredningen af vissa vexter t. ex. några trifoliearter står till mängden af — kattor. Skälet härtill är följande: Man har funnit att vissa trifoliearter hastigare fortplanta sig genom

humlornes hjälp, då dessa under sitt honingssugande öfverflytta trifoliernas frömjöl på deras pistiller. Men humlornes värsta fiender äro råttorne, som uppsöka deras bon och förstöra dem. Ju flera råttor, ju färre humlor. Ju flera kattor alltså, ju flera humlor och ju rikare vextlighet på trifoliefälten.

Inom hvarje klass af organiska varelser finnes alltid hos hvarje individ något med de öfriga gemensamt, från förfädren ärfdt, och något originelt eller individuelt. De individuella egenskaperna, som hjälpa till att skydda individerna och deras efterkommande i deras kamp om tillvaron, äro ock de, som mest bidraga till arternas förändring. Dessa egenskaper, genom generationer höjda och potentierade, skapa först varieteter från den ursprungliga arten och sedan nya arter samt slutligen varelser, hvilka mycket skilja sig från de stamfäder, från hvilka de utgått. Till en sådan förändring behöfvas, säger Darwin, tusentals, ja millioner generationer och svårt skall derföre alltid blifva att uppvisa sammanhanget mellan de olika arterne, enär perioderna för förändringen äro så oändligt stora.

Likasom människan plägar göra urval af de bästa vexter för att i drifhus förädla dem och uppamma skönare vextsorter, eller på afvelsgårdar hålla djur af utmärkta egenskaper, för att frambringa ädlare racer, så eger ock inom naturlifvet ett sådant urval (en slags naturlig afvel) rum; ett urval, som hopar de individuella egenskaper, hvilka äro lämpliga för arternas fortbestånd och utveckling, på några varelser, som äro förkämpar för sin art eller klass mot de öfriga. Ärftligheten spelar öfverallt en stor roll, men individualiteten en icke ringare. Vi anföra här ett exempel, som i viss mån torde förklara huruledes Darwin tänker sig det naturliga urvalet bland varelser af samma klass. En hop vargar lefva uti ett land, der det för dem är brist på lämpliga födoämnen; de flesta af dessa vargar äro genom sina bens otillräckliga längd ur stånd att upphinna sitt rof (som törhända endast består af några snabbfotade djur, t. ex. hjortar). Några af vargarne ha längre ben, än de öfriga och kunna sålunda lättare förskaffa sig sin föda; medan de andra utdö, lefva dessa kvar och gifva upp-

hof till en ny långfotad race, som i tidens längd mycket kommer att skilja sig från den ursprungliga.

Den eljest oförklarliga instinkten hos flera djur blifver hos Darwin förklarad genom antagande af ärftlighet, icke blott af de fysiska egenskaperna, utan äfven af de intelligenta, som förvärfvats genom erfarenhet och vana under tusentals seklers kamp för existensen.

Hvad som förnämligast skaffat den Darwinska teorien motståndare är dess åsigt att människan likalitet som något annat väsende i den stora kedjan af lefvande organismer, tillkommit genom en särskild skapelseakt, utan räknar samma förfäder som flera andra klasser och arter af varelser. Det smärtade det menskliga högmodet att människan skulle hafva samma anor, som ett vildt djur eller en lågvext planta. Att en människa på höjdpunkten af den civilisation och bildning, som generationers andliga kamp förskaffat, skulle behöfva blygas för sitt första embryoniska tillstånd, är något som för oss är ofattligt, likasom det skulle vara oss obegripligt, om den väldiga tusenåriga eken (ifall den vore försedd med medvetande och känsla) skulle blygas öfver den tid, då den som ett litet frö låg nedbäddad i jorden. Den enskilda människan, som från en ringa ställning arbetat sig upp till samhällets högsta platser och detta blott genom sin intelligens och flit, känner sig stolt deröfver; skulle väl då hela menskligheten känna sig förnedrad derföre att densamma, äfven från en obetydlig begynnelse, ensam bland alla jordiska varelser, satt sig i besittning af förnuftets och kärlekens gudagåfvor?

Det må nu förhålla sig huru som helst med människoslägtets härkomst; vare sig att frågan härom af en kommande tids geologer, som lyckas uppvisa människans stamtafla ända upp till första led, skall kunna besvaras, eller att detta problem af ingen jordisk varelse någonsin skall lösas; säkert är att de märkvärdiga upptäckterna under det sista decenniet visat att de bland den närvarande människans anor, hvilka varit af väsentligen samma kroppsdaning, som nutidens människor, böra sökas mycket längre tillbaka i tiden, än förut anta-

gits. De sednaste geologiska forskningarne och fynden hafva rubbat den tron att människoslägtets ålder icke skulle sträcka sig bortom den sista stora floden, den s. k. syndafloden. Namnet syndaflod är mindre lämpligt, sedan geologien visat att hela jordens plötsliga försättning under vatten aldrig egt rum, men att alla förändringar i jordytans beskaffenhet, den olika fördelningen af land och vatten m. m., så snart de varit af större utsträckning, skett långsamt under hundratusendetal af år, samt att de plötsliga jordrevolutionerna endast varit lokala och utan betydighet för det stora hela.

I spetsen för de nyaste forskningar, som så väsentligen bidragit till kunskapen om människoslägtets ålder står fransmannen *Boucher de Perthes*. Öfvertygad om människans tillvaro före den sista geologiska perioden, genomforskade han med mycken flit jordlager, som syntes honom egnade att skaffa bekräftelse åt denna hans åsigt. Slutligen belönades han för sina forskningar och fann i stenbrotten i *Sommedalen* (i närheten af Amiens) åtskilliga konstprodukter från samma tid, på hvilken Mammuth och flera andra fossila djurarter lefde. Redskaperna voro samtligen af flinta, samt bestodo af bilor, lansar, pilspetsar, knifvar m. m. I början förhånades han af Europas öfriga geologer och zoologer, tills det slutligen lyckades honom att få män af facket till platsen för fyndet, der de med egna ögon kunde öfvertyga sig om riktigheten af hans uppgifter. Samtidigt påträffades ock i England liknande fynd.

För närvarande känner man 35 å 40 sådana fynd. Enligt samtliga dessa upptäckter*) kan man redan nu uppskatta mensklighetens tillvaro på jorden till mera än 100,000 år och likväl stå vi nu först vid början till fynd af detta slag. *Schleiden* har i ofvan anförda arbete (sid. 13—19) lemnat en sammanfattning af de viktigaste upptäckter, som under senaste decenniet skett på detta fält. Vi återgifva ur densamma följande:

*) Se *Schleiden*. Das Alter des Menschengeschlechts.

„De första intressanta fakta förete torfmossarne på de danska öarne samt de på danska ostkusten befintliga bankar (ofta ända till två millioner kubikfot i omkrets) af ostron- och andra musselskal, kvarlevor af ben, stenvapen m. m. De benämnas af danskarne *Kjökkenmöddingar*. Undersökningarne i dessa akta från forntiden förtälja oss historien om en befolkning, hvilken för åtminstone 10,000 år sedan lefde i dessa trakter, då uppfyllda af väldiga skogar, samt lifnärde sig af jagt och fiske. För redogörelsen och värden af dessa upptäckter står man förnämligast i skuld hos några danska lärda, framför andra hos dr *Steenstrup*.

Till dessa fynd komma ytterligare andra af ännu intressantare beskaffenhet, hvilka *Keller* och *Rütimeyer* sedan 1858 offentliggjort uti en serie uppsatser i antiqvariska sällskapet i Zürich handlingar. Man fann nemligen under den torra vintern 1853 och 1854 uti Züricher sjön vid Meilen och sednare nästan uti alla de öfriga Schweizarsjöarne återstoden af pålbyggnader (boningar, uti vattnet uppygda på platformer) af samma art, som de af *Herodot* år 520 f. Ch. beskrifna, hvilka tillhörde en Thrakisk stam, som uppslagit sina bopålar uti sjön Prasias i det nuvarande Rumelien. Tillika innehöll gyttjan i Schweizarsjöarne talrika kvarlevor af ben-, sten-, brons- samt jernvapen, lerkärl, båtar o. d. En närmare genomsökning af dessa rester ledde till en historik öfver detta pålbyggnadsfolk, hvilket sannolikt har lefvat för mera än 10,000 år sedan. De första grundläggarna af pålbyggnaderna kommo ifrån Asien, hvarifrån de medbragte stenvapen, gjorda af en stenart, hvilken icke finnes i Europa. Dessa undanträngdes af andra, sannolikt Iberiska stammar, hvilka åter måste vika för Kelterna från den äkta bronstiden. Om de sistnämnde veta vi att de ännu 1500 år f. Ch. voro vida utbredda från Mindre Asien ända till vestra Europa. På Kelterna följde yngre stammar, hvilka redan buro jernvapen och (omkring 200 f. Ch., på en tid då Marseille var grekiskt) öfvergåfvo pålbyggnaderna, som sedan förföllo och råkade i glömska, så att redan Cæsar icke mera känner till dem. Man urskiljer här tydligen tvenne tidsåldrar;

under den ena förfärdigades råa stenvapen genom klyfning och huggning, under den andra åter, medelst slipning, serdeles sorgfälligt arbetade vapen och redskaper af samma ämne. Båda dessa tidevarf föregingo de Iberiska och Keltiska stammarnes framträdande, ty dessa folk hafva uti sina språk härledt namnet på malm ur samma rot, som några af de indogermanska språken. Hos Baskerna (Iberer) heter malm „*urraida*“, hos Irerna, Walliserna m. fl. Kelter, kallas det „*jaran*“, „*hajarn*“, „*houarn*“ o. s. v. Den Iberiska och Keltiska tiden utmärka sig, den förra genom en råare, den sednare genom en finare, prydligare bearbetning af bronsvapnen, hvarpå sedan slutligen stammar med jernvapen (troligen de äldsta *Teutoniska*) följa. Äfven uti lefnadssätt och näringsmedel varseblifver man ett sådant periodiskt framskridande från ett råare till ett mera civiliseradt tillstånd.

Ännu en interessant upptäckt ävägabragtes genom de af *Horner*, president för det geologiska sällskapet i London, föranledda systematiska borrhningarne i Nildalen. På 60 och 72 fots djup erhöles härvid stycken af egyptiska lerkärl. Då man nu (enligt *Gerard* och *Rocière*) kan beräkna markens, genom den årligen aflagrade nilgyttjan skeende, sekulära höjning till omkring $5\frac{1}{2}$ tum, så hafva vi här ett bevis, att den egyptiska kulturen i Nildalen åtminstone redan är 24,000 år gammal, samt att alltså *Manethos* hittills såsom fabelaktiga ansedda uppgifter om de äldsta egyptiska dynastierna torde vara ingenting mindre än öfverdrifna.

Ännu längre tillbaka i tiden föras vi genom de interessanta borrhningarne i Mississippis delta-land, om hvilka d:r *Bennet Dowler* meddelat utförliga upplysningar. Enligt denne forskares särdeles omsorgsfulla undersökningar, har för bildandet af detta åtgått en tidrymd af åtminstone 258,000 år och de människoben, som man här upptagit från ett mycket betydligt djup, torde åtminstone kunna göra anspråk på en ålder af 57,000 år.

Slutligen omnämna vi den, vid gräfningen af Södertelgekanalen, 64 fot under jordytan påträffade fiskarehyddan, i hvilken man fann en slags härd, träkol och risknippor. Vi

känna mycket noga beskaffenheten af nivåförändringarne vid Sveriges östra kust. *Lyell* har för nejden af Stockholm beräknat desamma till 10 tum på århundradet. Tillika har han visat att landets höjning föregåtts af en sänkning, genom hvilken nämnda hydda betäcktes med hafssand och hafsmusslor och denna sänkning måste hafva utgjort åtminstone 400 fot under Östersjöns närvarande spegel. Samtliga omständigheter bevisa att sänkningen, såväl som den derpå följande höjningen skett utan våldsamma revolutioner uti all sköns lugn och kontinuitet samt att båda rörelserna, uppåt och nedåt, höra till den nyare geologiska tiden. Antager man nu att höjning och sänkning sammanlagda uppgå till 800 fot, så erhåller man en tidrymd af 70—80,000 år, som måste hafva förflutit sedan den tid, då fiskare bygde nämnda hydda på Östersjöns strand.

Man skulle här lätt kunna anföra än flera exempel, men de ofvan meddelade äro fullt tillräckliga för att visa människans tillvaro på jorden under hela den nya tiden, sålunda under en tidrymd af åtminstone 100,000 år. Vi vända oss därför hellre till fakta, som tala för människornas ännu mycket tidigare existens på jorden.

Vi föras här in i den egentliga *postpliockäna* *) formationen, en jordperiod, då elefanter (mammuth), rhinoceros, fossila lejon och hyenor bebodde medlersta och norra Europa, då människan jagade dem, förtärde deras kött, öppnade benen, för att bemäktiga sig märgen och derpå af de större och hårdare styckena skar sig lansar och pilspetsar för sina jagtäfventyr; till detta arbete begagnade hon ock grofva stenknifvar, hvilka voro lika okonstnärligt formade som de af henne nyttjade bilor och stridsyxor.

*) Geologerna sammanfatta jordens olika formationer uti *perioder* och *epoker* (en *epok* omfattar flera *perioder*.) Den äldsta epoken är den *paläozoiska*, den derpå följande den *sekundära* och slutligen den *tertiära*. Dessa trenne epoker omfatta 14 perioder och 34 formationer. På dessa 34 formationer följa ytterligare tyenne, som man innefattar uti den *kvartära* epoken; den äldsta af dessa kallas den *postpliockäna*; denna innehåller ganska många utdöda arter af däggdjur, (t. ex. Mammuth, Rhinoceros, m. fl.) Den sista formationen är den, som benämnes *den nya tiden* och denna innehåller endast lifsformer af samma beskaffenhet, som nu lefvande organismer. (Se Schleiden sid. 9.)

Redan 1715 hade man funnit i den såkallade Londonerleran (en länk i den *postpliokena* formationen) en stenyxa liggande emellan fossila djurs benknotor, men undanlagt detta fynd såsom fullkomligt likgiltigt och värdelöst samt sedan glömt det. Samma öde rönt de upptäckter, som gjordes af *Frere* i Suffolk (1801), af *Tournal* i departementet de l'Aube (1828) och af *Christol* i Nismes (1829). Äfven de vackra fynden, som påträffades af *Schmerling*, hvilken i benhålorne vid Engis och Engihoul nära Lüttich (1831—33) fann flera människoben och nästan helt och hållet bibehållna skallar, blefvo ej ens af honom sjelf uppskattade till sitt rätta värde och lemnades utan afseende af geognosterna, hvilka dervid visade en likgiltighet, som ej kunde rättfärdigas.

Först de undersökningar, som af Boucher de Perthes anställdes och hvilka i begynnelsen blefvo rent af förhånade, banade väg för ett nytt åskådningssätt. De nya upptäckterna och återupptagandet af äldre undersökningar följde hastigt på hvarandra och man begynte nu draga rigtiga slutsatser af de gamla fynden. Sålunda visade det sig att i hela medlersta och norra Frankrike likasom i södra delen af England öfverallt uti de ofantliga kisel- och lerlagren, hvilka aflagrats efter isperioden och vanligen benämnas diluvialformationer, påträffas människoben och menskliga konstprodukter jemte fossila djur. Men dessa upptäckter inskränkte sig ingalunda till de nämnda länderna. Sicilien, Sardinien, Pyreneerna och Ohio-dalen lemnade sin kontingent till historien om längesedan utdöda folkslag, hvars tillvarelsetid ligger mycket mera än 100,000 år bakom oss. Vi anföra här ett bland dessa fynd, som är egnadt att framkalla några intressanta betraktelser.

År 1852 undersökte en arbetare vid Aurignac i departementet Haute Garonne ett kaninbo och framdrog till sin förvåning utur detsamma en längre benknota, som tillhört en människa. Af nyfikenhet borttog han den lösa jorden vid kullens sluttning och stod efter några timmars arbete framför en stor stenskifva, som tillslöt öppningen till en klipphåla. Sedan han bortflyttat densamma fann han ett 7 à 8 fot högt,

10 fot bredt samt 7 fot djupt rum, till en stor del uppfyllt med ben, hvaribland han genast varseblef tvenne människoskallar. Ryktet härom utbredde sig hastigt och med. doktor *Amiel* uti Amiens, hvars namn blott förtjenar ihågkommas för hans råa okunnighet och brist på bildning, lät sorgfälligt uppsamla alla dessa människoben samt kristligt begravva dem på socknens kyrkogård. Den värde medicine doktorn egde emellertid åtminstone så stora anatomiska kunskaper att han hade fått klart för sig, att han begravt nästan samtliga benen af ungefär 17 manliga och qvinliga skeletter af mycket olika ålder samt på det hela mycket små till vexten. Men detta är tyvärr också allt hvad vi veta om dessa skeletter, ty då 8 år sednare denna tilldragelse af en händelse kom till vetenskapligt bildade mäns kunskap, hade man olyckligtvis helt och hållet bortglömt den plats på kyrkogården, der dessa skeletter begravts. Geognosten *Lartet*, som då besökte Aurignac, företog straxt en sorgfällig, vetenskaplig undersökning, hvaraf resultaten blefvo följande:

Hålan var en regelmessig begravningsplats. *Lartet* fann uti densamma utom några människoben, som vid förra besöket i grottan ej bemärkts, ett musselhalsband jemte några andra prydnader af ben, en helt och hållet *ny*, ännu obegagnad knif af flinta, några tänder af fossila björnar och ben af vildsvin samt andra djur, hvilka tydligen jemte människorna nedlagts i sin helhet, då t. ex. samtliga benen af en fossil björn lågo bredvid hvarandra i skelettets naturliga sammanhang och intet sådant ben fanns krossadt eller söndergnagdt. Framför ingången till hålan var skådeplatsen helt och hållet olikartad. Här stod en slät spis, bygd af sandsten. Tydliga spår af eldens inverkan voro ännu synbara på densamma. Deröfver låg ett tjockt lager af mull, blandadt med träkol; dessutom många begagnade flintvapen, såsom knifvar, slungstenar, pilspetsar m. m.; vidare funnos kringspidda en stor mängd ben af djur, isynnerhet flera kvarlefvor af fossila björnar, lejon, hyenor, mammoth, sibiriska noshörningen, irländska jettehorten, renen m. fl. De flesta af dessa ben hade blifvit afskafda med sten-

knifvar, några andra rostats vid elden, och alla märgbenen öppnats för märengens uttagande. Otvifvelaktigt hade här framför begravningsplatsen firats dödsfester och gillen. Platsen har väl sednare besökts af rofdjur, och deribland förnämligast af den fossila hyenan, då på många af de öfverblifna benen synas tydliga spår af gnagning och deras vekare kanter äro förtärda.“

Så mycket efter Schleiden, hvilken anser att den höga ålder, som människoslägtet enligt dessa forskningar måste antagas ega, efter all sannolikhet endast utgör en obetydlighet emot den, hvilken kommande tidens studier i geologiens häfder skola uppvisa. För den, som är van att betrakta allt genom den öfverlemnade bibliska lärans synglas, måste detta naturligtvis undanskymma de storartade vyer, hvilka vetenskapen på dessa fält uppdagat, likasom inga skönare framtids-perspektiver för honom skola uppenbara sig. Han skall betrakta läran om människoslägtets uppkomst från en ringa begynnelse, såsom foster af en materialistisk verldsåsig samt tillika såsom en hädelse emot den högste anden. Vi skola i en sednare uppsats (med återopande af ofvannämnda afhandling af *Snell*) visa huruledes utvecklingsteorien ingalunda behöfver hvilas på materialistiska grundvalar, utan att densamma tvärtom måste anse allt tillvarande såsom uppfyllt af lif och anda. Att åter bland tvenne religiösa åsigter den lära, som rikast och upphöjdast fattar det högsta väsendet, skulle vara hädisk, torde ej vara lätt att bevisa. Och en dylik hög uppfattning är den, hvilken efter vårt förmenande måste blifva en följd af utvecklingsteoriens antagande. Jemförelsevis lågt synes oss det föreställningssätt, hvilket låter den skapande anden mekaniskt eller på ett obegripligt sätt af intet skapa människan. Men högt och herrligt är det att tänka sig den menskliga varelsen såsom en länk i hela det oändliga lif, som genomströmmar verldsalltet och såsom ett väsende, hvilket aldrig saknat lif, men ständigt genom egen verksamhet och kamp utvecklats sig och med sig förenat allt ädlare beståndsdelar, som behöft tusentals eller milliontals sekler för att hinna till den närvarande ståndpunkten, men som endast genom en så

lång tidrymd och användande af så mycket arbete kunnat svinga sig upp till det höga trappsteg af upplysning och kärleksfullhet, der dess bästa representanter nu stå; som slutligen visserligen är den högsta jordiska varelse och förmera än alla de mångfaldiga organismer, hvaraf vår planet är uppfylld, men som förmodligen på andra himlakroppar i sin ordning har öfver sig ett vida större antal väsenden, oändligt mycket rikare begåfvade, än människan. Denna tanke — tanken på den omätliga rikedom af lif, af intelligens och framförallt af kärlek, som fyller verldsalltet — synes oss vara den mest religiösa, på samma gång som den är den minst sjelfviska och därför bör kunna skapa åt menskligheten högsta välsignelse.

C. S. Warburg.

Om Oehlenschlägers Aladdin.

Drömmen om storhet och lycka är ej en eller annan människas, den är mensklighetens; och det har aldrig funnits något folk, som ej haft sin saga om ett sällhetens land, om lycksaliga öar, i hvilken saga det nedlagt sin längtan, sin sällhetsdröm. Olika har denna dröm gestaltat sig efter folkens olika skaplynne, efter den natur, i hvars sköte de lefvat, deras religion och hela kultur. Dock ligger det i sakens natur, att denna sednare ej får vara för långt hunnen; liksom all sago-diktning, faller äfven denna i en nations barnaålder och före den egentliga poesiers början. Barnet och ynglingen drömma lifligast, bygga djerfvast luftslott; så är det också i ett folks barndom, som det ger gestalt åt dessa sina dagdrömmar, som det för sig i en bild framställer sina begrepp om ett stort, lyckligt, ett herrligt lif.

Kylig och vild är nordbons sällhetssaga; nordanvinden blåser deri. Idealet af lifvet är för honom en enda stor stridsdag, lyckan — den i kamp med en trotsig natur och trotsiga människor vunna njutningen af egen kraft. Det är en dikt, satt till musiken af orkaner och vapenbrak. Men frisk och präktig är den; frihetsbegreppet — och detta var det för odlingen så oändligt fruktbara elementet i denna saga — är deri uttaladt med en kraft, som ofta ger den en sant sublim karakter; den starkes vilja är hans öde, och derföre också hans himmel.

Midt i denna härdiga vinterverld möta oss visserligen äfven skapelser af vekaste skönhet, milda älskliga gestalter, bilder ur nordbons kärleksdröm. Men liksom Greklands sköna

gudar bära de ett drag af sorg, ett dok af vemod. På den bakgrund, ur hvilken de framträda, liksom på dem sjelfva se vi snart, att deras dagar äro räknade; också har alltid deras saga en tragisk karakter. Så finna vi redan i Balders-mythen; så i sagan om Hagbart och Signe, Hjalmar och Ingeborg. I Nordens, liksom öfverhufvud i hela Vesterlandets medvetande, i dess saga och sång, inneligger redan tidigt den aning, att ren sällhet och kärlek ej äro jordinvånare, att, som folkvisan sjunger:

„Glädjens blomster i jordens mull
Ack, visst aldrig gro.“

Sällhetens land är ett i tiden och rummet fjerran „jenseits;“ den gyllne åldren ligger flera tusende år tillbaka, och de lyckliga öarne långt, långt borta mot solens nedgång.

Denna känsla af verklighetens oförmåga att skänka sann lycka skärpes och utbildas sedermera på det bestämdaste af Christendomen. Menniskans sällhet och mål bli nu klarligen förlagde i ett annat lif; all hennes hjertas längtan vändes bort ifrån jorden. Resignation bör vara hennes sinnesstämning, askes hennes sysselsättning under hennes skol-lif härnere. Emellan verklighetens och idealets land rifvas alla bryggor; jorden, denna gamla tusenåriga synderska är förbannad, hennes fröjdebägare förgiftad; djupa drag ur densamma föra i förderfvet. Denna anda uttalar sig klart i hela medeltidens sago- och legend-diktning; i sagan om *Tannhäuser*, om lycksalighetens ö, om *Bruder Rausch*, m. fl.; och då *Faust*, trött af rastlöst men fåfångt sträfvande i tankens rike, vänder sin omättade och omätliga längtan mot jorden och dess fröjder, står Mefistofeles på tröskeln. Ty verlden och dess herrlighet är afgrundsfurstens skattkammare. Derföre är äfven i våra folksagor Hin onde alltid en mäga rik man och knusslar aldrig på en eller annan skäppa silfver, när det gäller att tillhandla sig en fattig bond-själ.

Midt emellan medeltidens Christendom med sin idealistiska och asketiska rigtning samt urgamla österländska kulter af en mot sinnligheten ännu vida mera negativ, ja rent nihilistisk

karakter uppträder en kulturform utmärkt af en sinnlig yppighet och fullhet, som blifvit utan like. Det är den Arabisk-Persiska muhamedanismen, hvars fullaste praktblomma, den sednare Persiska poesien, denna anakreontiska, rent jordiska, glädjefrossande lyrik, genom öfversättningar, särdeles de Rückertska, samt genom Göthes lyckliga imitation i West-östlicher Divan, blifvit alla bekant. Ren pantheism, låter den hvarje ting gälla såsom en Allahs uppenbarelseform, en af hans prakts attributer; med det gränslösaste uppgifvande af sitt eget jag, försänker sig skalden i Allahs lif och glädes öfver hans lif i allt. Sinneverlden får derigenom, i det minsta som i det största, oändlig vigt och oändlig herrlighet; hela lifvet blir en fest midt ibland idel gudomliga ting, hvarje lifvets händelse en Allahs skänk, hvilken individen med glädtigaste och friaste sinne emottager, lika bekymmerslös och sorgfri i glädjen som i smärtan.

Det är i denna kulturs tidigare period, som den Persiska muhamedanern i den yppigaste färgprakt tecknat för oss sin dröm om lycka i sagan om „Aladdin eller den underbara lampan,“ som på ett så mästerligt sätt, med bibehållandet af hela dess österländska pregel, blifvit af Oehlenschläger återgifven. Med sin rikare kraftfullare sinnlighet lägger Orientalern sitt paradiset midt på jorden; i stället för att lemna verkligheten i sin fattigdom och trånande blicka utöfver densamma efter ett fjerran idealernas land, höjer han med ett trollslag sitt eget land till den mest skimrande fantasiverld.

Stoffet och grundåskådningen har Oehlenschläger noggrant upptagit efter sagan; men i utförandet visar hvarje drag, att sagans innehåll genomgått smältningprocessen i snilletts verkstad, konstnärens skapande fantasi. Det underliggande tanke-lagret blir klarare, gestalterna franträda mera plastiska och bestämda, och framför allt: en tråd af inre motivering genomgår det hela, hvilken sagan fullkomligt saknar*). Allt afrun-

*) Så t. ex. det inre förhållandet mellan Aladdin och Nouredin, Aladdin och Hindbad etc., hvarom mera längre fram. Här blott ett ord om Aladdin och

das och blir så att säga genomskinligt. Sagoberättaren ger oss blott den yttre, poeten derjemte hela den inre världen. Och öfver sagans yttre värld, hvilken redan förut är så rik och glänsande, kastar nu Oehlenschläger äfven hela romantikens slöja*), och skaror af alfer och elfvor börja skynta fram öfver allt. Naturens fördolda lif slår ut, och jord och haf, berg och floder, blommor och vindar lefva med och för Aladdin. Lyckans gunstling, får han naturens innersta lifsprincip i sin hand och rör sig i verkligheten, som en Gud i sin lefvande värld.

Det är endast med Oehlenschlägers dikt vi här ärna selsätta oss och hvad vi förutskickat vill endast visa, huru trogen den nordiske skalden blifvit den österländska verldsåskådning, hvarpå denna dikt hvilat. Ty Aladdins storhet, hans makt och snille, sjunger ej hans, utan Allah's pris. Derföre att han, liksom allt omkring honom endast är ödets, det är Allah's skapelse, derföre att han ingenting är af egen makt eller sträfvande, utan endast en uppenbarelseform af den allsmäktiges herrlighet, vänder sig all jorden omkring honom såsom Allah's representant. Det är den renaste pantheism och fatalism; Aladdins saga är dikten om ödets underbara majestät; det är ej individen, som förherrligas, det är Ödet — hvars verk individen är.

Gulnare. I sagan är prinsessan Badrulbudur lika obekant med och ointresserad för Aladdin, som för sin första brudgum. Hennes bortförande af Aladdin är sålunda en våldsbragd mot henne såväl som mot Vizirens son, gent emot hvilken Aladdin framstår såsom fullkomligt oberättigad. Oehlenschläger låter deremot redan på förhand Aladdins bild outplånligt inpregla sig i Gulnares hjerta: då hon sedermera genom hans underbara makt ser sig räddad från ett giftermål, som hon afskyr, tror hon honom vara Allah's budbärare Gabriel; underrättad att en ny äktenskapsolycka hotar henne, ligger hon just på knä i bön till sin okände engel om räddning ännu en gång — då Aladdin träder in såsom den nu åt henne bestämda maken.

*) Oehlenschlägers införande af romantikens lifsfullhet i denna österländska värld är särdeles lycklig och fullkomligt stilmessig. För den persiska kulturen och dess skaldekunst är hvarje individuum af det vegetativa och animala lifvet tillika ett tänkande och kännande väsende. Så tillhör t. ex. kärleksförhållandet mellan näktergalen och rosen denna poesis mest älskade liksom mest älskliga ämnen.

Dock få vi ej föreställa oss detta öde såsom den blinda oförnuftiga slumpen; sådant är det ej för Orientalern; det är intet abstrakt Fatum, utan den i alla ting lefvande, till sin vilja som till sin makt obegripliga Gudomen. Vi måste beundra Oehlenschlägers sätt att så framställa Allah. Det är visserligen den dunkla prædestinerande makt,

„som vil, de Troende skal troe, at Hedninger
skal være Hedninger; som styrer Alting
med stræng Nödvendighed“ —

men tillika den eviga visheten,

„Hvis hemmelige Plan kan ej udtales
For herlig for den herligste Fornuft,“

det gudas makt gentemot det onda, sanningens mot lögnen. Det är Ödet med gudomliga egenskaper, men ändock *Öde* — ty det lemnar ingen plats för friheten.

För att öfvertyga oss härom, gå vi att kasta en blick på Aladdin, diktens hufvudpersonlighet. Det är klart, att han ej får vara något färdigt och afslutadt, af sig sjelf bestämdt, utan endast en för ödet fullkomligt bildbar materia, en oändlig möjlighet. Sådan låter honom också skalden framträda. Vi se en pojke, stadd på öfvergången till yngling, hos hvilken sjäslifvet alldeles ligger i dvala, harmlös, men ligkiltig och utan intressen, med en sorglöshet, som nästan förskräcker oss. Aladdin kommer fram på gatan bland sina lek-kamrater och tillfrågas af

„*Selim:*

Hvor blev du af saalønge?

Aladdin: *

Seer du vel,

Der var Begravelse her uden Byen,

Paa Kirkegaarden ved Moskeen hist.

Det maatte jeg først see. Det er saa moersomt

At høre Sangen, og at see dem gaa

Saa langsomt gravitetisk hen med Liget.

Selim:

Hvi har du ikke sagt mig det, saa var

Jeg gaaet med. Hvem blev idag begravet?

Aladdin:

Min Fader.

Selim:

Hvad? Din Fader? Er han död?

Aladdin:

I Forgaarsaftes döde han.

Selim:

Og derom

Har du ei talt et Ord.

Aladdin:

Saa har jeg glemmt det.

Selim:

Og sørger ei?

Aladdin:

Nu, har jeg Raad til det!

Selim:

Jeg mener ei med Klæder, men med Siælen.

Aladdin:

Ei nu! Den, som vil over alting sørge,

Fik meget at besørge. Han var gammel.

Röna vi ej här en nästan hemsk känsla? Denna absoluta rörelselöshet i känsla och sinne är oss onaturlig och nästan ängslande; det är som den qvafva stillheten före ett åskväder; midt i orörligheten tryckas vi af aningen om väldiga, slumrande krafter.

I denna outvecklade, sofvande ande nedlägger nu lyckan plötsligen sin dyrbaraste skatt. Naturen införer honom i sin innersta helgedom, der hon gömmer de glänsande idealerna till sina skapelser ofvan jord, och skänker honom en låga af sjelfva sin skaparekraft, den underbara lampan, ljuset såsom makt. Detta „jordens största smycke“ är den talisman, som nedkastas i det stillastående djupet, det är Prometheusgnistan, som ger lif åt den döda bilden, den flamma, vid hvars glöd vi se hans inre verld öppna sig, hans tanke- och känslolif slå ut i österländskt rik blomning. Först genom Ödet blir han således personlighet; dock ej i detta ords vanliga betydelse af begränsad karakter, en bestämd, om också rik, individualitet, utan såsom en typ af hela släktet, en släktbegreppet^s

fullständiga inkarnation. Han framstår som ett helgjutet, harmoniskt ideal. Hans tanke lyfter sig till menkliga snillets höjd; hans hjerta eldas af hvad högst och ädlast rör sig i ett människobröst; hans krafter vidga sig till herravälde öfver jorden. Och härvid å hans sida ingen ansträngning, ingen möda. Hans oändliga makt är intet främmande, förvärfvad; den är honom helt natur, liksom hos plastikens gudar, hvilka i yttringarne af sin gudomliga makt endast synas leka. Om kraften af denna lek är han dock fullt medveten; så då modren vill göra sin spinnrock gällande mot hans lampa:

Nu, nu min Sön, jeg gad dog gierne vide
Hvad der er mere Arbeid ved og Slid,
At spinde eller gnide paa en Lampe?

svarar han:

Jo mere Kraft, desmindre Slid, min Moder
Mens Ormen *) borer sig et Hul i Træet
Omsvinger Allah Solen flere Gange,
Og hvo anstrenger sig vel meest derved?

Morgiane:

Den stræbsomste, min hierte, kiære Sön,
Er jo dog altid den agtværdigste!

Aladdin:

Ja, saa er Allah intet imod Ormen!

I bredd med Aladdins inre utveckling går nu en lika fullständig förändring af hans yttre ställning. Genom sin lampas kraft höjer han sig till storhet, rikedom och ära, och för honom öppnar sig kärlekens paradys, glödande med södrens sinnligt varma färgton. Vi kunna ej här följa honom steg för steg, huru många vackra scener vi än derigenom finge tillfälle att beröra; endast må vi uppmärksamma, att hvad han här, i sitt förhållande till den omgifvande verlden, vinner, ingalunda är någonting blott yttre. Aladdin blir omätligt rik, blir Persiska sultanens måg och thronarfvinge; detta kunde dock vara en ganska frostig storhet i jemförelse med den soliga lycka, som lampan skänker sin egare. Allahs älskling är äfven

*) Masken.

en älskling bland Allahs skapade varelser; liksom vi tänka oss den första människan i Eden, är han det naturliga centrum i sin verld; Aladdin älskas och omhuldas af människor och af allt, som lefver i naturen — och älskar också allt igen. En bild af hans hela ställning är den sköna scenen i skogen under jagten. Aladdin sofver vid en bäck; Lympha, bäckens lilla gudinna, sitter och hejdar böljornas sorl, skämtande med Zephyr, som, ridande på ett rosenblad, tillfläktar Aladdin svalka och dofter. Aladdin vaknar; gripen af den sköna morgonens tusende röster, öfverväldigas han af den fulla känslan af sin lycka; han genomtänker Ödets vägar och utbrister:

O hvor jeg føler dybt mit hele Liv
 I denne hulde Sommermorgenstund!
 Tak Allah for din store Godhed mod mig.
 See mine Taarer! jeg kan ikke tale.
 Her synker jeg paa Knæe i Eensomhed.
 Læs, høie Fader, i mit fromme Hierte!
 Velsignet være du for al din Naade!

Just i detta ögonblick vänder sig dock hans öde.

Aladdin stod der på höjden af sin lycka. Men äfven Orientalern drömmer sig ej en lycka utan vexlingar. Aladdin är såsom egare af lampan nödgad att strida mot lampans fiender. Hvilka dessa äro, följer af lampans natur. Lampan är Ödets åt sin gunstling fritt skänkta gåfva; den har derföre emot sig det individuela sträfvandet, den mot Ödet kämpande, energiska viljan, som sjelf söker att skapa sin lycka. Men på samma gång som den är medlet för yttre storhet, är den det äfven för inre: lampan är *Snillet*, det, här till en sol koncentrerade, ljus, hvars smärre lågor brinna inom hvarje rik, ursprunglig, skapande natur*). Den har derföre emot sig arbetaren „invitæ Minervæ,“ ihärdigheten, som med framhamrade gnistor söker ersätta bristen på himlaboren eld. Denne lampans och Aladdins motståndare är den rastlöst arbetande, grubblande *Noureddin*.

*) Jmfr sången af Ringens Ande i 5:te Act. med Epilogen.

Vi måste beundra det sätt, hvarpå Oehlenschläger rättfärdigar Ödet med afseende på Noureddin. Han är visserligen det rastlösa sträfvandet — men ej uppåt, utan nedåt; ej den sanne forskaren, som med tanken arbetar för tankens värld — *der* hade han varit fri och höjd öfver Ödet — utan typen för dem, hvilka Schiller kallar „die Brodgelahrten“, dem, som göra anden till sinnlighetens släphäst; deras arbete är mullvadens forskningsifver, då han genomgräver jorden i alla riktningar — för att lefva af dess insekter. Hela teckningen af Noureddins karakter utgör för öfrigt en af diktens glanspunkter. Denne rastlöse, bittre, rent negative ande, som så hjertligt hatar

„denne dumme, flade Drengestolthed,
Der praler med en lykkelig Natur
Og ikke med hvad der er Selverhvervet,“

är i början, så länge han ännu ej nått sitt mål och vi blott skåda hans energi och otröttlighet, ofta verkligen sublim. Så i de båda scenerna, då vi träffa honom på hans kammare med punktérgriffeln och sanden; likaså i nattscenen bland bergen, då han äntligen fått lampan i sin hand. Men i denna omätliga besittningshunger, som hitintills sporrat honom till den ansträngdaste kraft, ligger all hans storhet; besittningen själf åstadkommer den löjligaste metamorfos; i stället för den kraftfulla magikern visar sig helt oförmodadt den allra fullkomligaste „bracka“*). Då framstår mannen med den skinntorra själen; hans ömma samtal med Gulnare är rätt gripet ur hjertat af hvarje äkta pedant, och tecknadt med mästertlig ironi**).

*) C. Hauch har ibland sina „*Æsthetiske Afhandlinger og Recensioner*“ också ett par anmärkningar om Oehlenschlägers Aladdin. Den ena gäller just denna punkt. Att Noureddin före och Noureddin efter vinnandet af lampan verkligen endast äro två sidor af en och samma person, synes mig fullt bevisadt. Hans andra anmärkning rörande Rockägget få vi lemna åsido, då vi här ingenstädes gå in på detaljerna.

**) Så t. ex.: „Det veed jeg, min Hyrdinde! ja det veed jeg.
Jeg veed, hvad der kan vides her i Verden.
Naturen lader ret at have skabt mig
Til noget stort, den gav mig mange Gaver,

Och hans sätt att intressera sig för stjernorna, jemfördt med den barnsliga Gulnares, och hans kritiskt visa mening om Vår Herres konfusion, då han skapade vintergatan! Dessa äro verkliga perlor af poetisk humor.

Att Noureddins sträfvande dessutom är lika egoistiskt som lågt, faller af sig sjelf. För sina sinnliga ändamåls vinnande är han fullkomligt samvetslös med afseende på medlen, och, då han innestänger Aladdin i berget, för att utan fruktan för upptäckt kunna begagna lampan till sin lystna naturs tillfredsställelse, vågar han ursäkta sig med de orden

„Betænker sig Naturens Grubler paa
At stikke Naalen i Insectets Ryg?“

Så visar sig Aladdin i sin fulla rätt, då han till den döende Noureddin säger:

„Jeg haaber at forsvare det for Gud,
At jeg i dig har seet en giftig Bremse,
Hvis hele Liv, en vild, begiærlig Tørst,
Blev slukket i Begiærlighedens Bæger.“

Emedlertid har Noureddin för en kort tid vunnit, och bemäktigat sig lampan — ty den fasta, ihärdiga viljan kan för ett ögonblick besegra sjelfva Ödet. Nu visar sig först allt hvad lampan var för Aladdin. Med den har han förlorat ej blott sin makt och sällhet, sin yttre och inre lycka, han har äfven förlorat sig sjelf. Hans fria, djerfva mod är borta, hans förr så storsinta hjerta blir bittert och nedslaget, hans förstånd omtöcknas af vansinne. Hans själ är alldeles försänkt i sin sorg; han lefver i den och försöker ej ens att lösgöra

Som der behöves til at vorde viis,
Jeg mener til at vide rigtig Alt.
Hukommelsen var stærk hos mig, som Barn,
Og dertil kom, jeg plaget var af Orm;
Saa gad jeg ikke lege med de Andre,
Var vranten, syg; men sad imidlertid
Og lærte mine Lectier paa min Skammel,
Imens de andre gik og saa paa Maanen ut.“

sig från densamma, för att handla. I sin moders gamla hydda, på sin moders graf, sitter han under stilla klagan, rörande, som alltid då vansinnet klagar. Sjelf kan han ej göra ett enda försök att återeröfra sin förlorade lycka. I månskenet går han slutligen ned till ån, för att genom denna „Dödens löselig tillukte Dör“ försvinna från en verld, der han lidit skeppsbrott. Med orden:

Du stille Bølge

Langt blödere end Silke, giennemsigtig

Og klar som Siælen, Mulighedens Hav

Du flux bevægelige Chaos, du!

Hvora'f den stórknende Natur sig reiser:

Slug atter et mislykket, slet Forsög

Her i din Smeltingel — stób mig om!

skall han störta sig i vågen. Då tager honom åter Ödet under armarne. I den ring, han bär på sitt finger igenkänner han en lyckans gåfva, en dold kraft; dess ande framträder för att tjena honom — och genast är han åter den fordne Aladdin. Hans själ återtär sin spänstighet, hans förstånd sin skärpa; Nouredin fälles och Aladdin är åter egare af lampan och med den af ljus, klarhet, lycka och kärlek.

Men Aladdin vet nu, huru föga allt detta är af honom beroende, huru han sjelf, likasom hans sällhet, är Ödets skapelse. För att ej ständigt ängslas af denna tanke, företager han i sällskap med sin maka en pilgrimsfärd till Mecka. Der i Allahs heliga moské lär han sig att finna frid genom hel, from hängifvenhet åt Allah.

En fiende återstår dock ännu. Lampan är ljuset, den öppna fria kraften; den har derföre emot sig den dolda, afundsjuke ondskan, den i mörkret smygande listen. Denna fiende är med den förra beslätad — *Hindbad* och *Nouredin* äro bröder. Genom att uppväcka en önskan, hvars mening Aladdin ej förstår, söker Hindbad förnä honom, att utmana Ödet, att sätta sin makt på prof mot denna makts skapare, att bringa strid i ljusets eget rike och vända lampans makt mot lampans fader. Men varnad af lampans ande för den

fruktansvärda betydelsen af sin begäran om ett Rockägg, vänder sig Aladdin mot Hindbad. Han hade varit nära att genom utmaning af Ödet bereda sin undergång — det är endast genom en fullkomlig hängifvenhet under detsamma, som han skall segra. Fullt öfverlemnande sig och sin lycka åt Allah, bjuder han Hindbad en öppen strid; han tager lampan ur sin barm och ställer den mellan dem båda:

Jeg sætter Lampen mellem dig og mig
Den som nedslaaer den Anden, griber Lampen
Og ingen Dödelig modstaaer hans Magt;

Och då hans maka, förskräckt öfver det höga spelet, ropar till honom

Aladdin! Himmel, hvad er det du vover?

svarar han med storartad hänförelse

Sandhed mod Lögn, det Gode mod det Onde.

Och i öppen strid med mörkret, måste Aladdin, ljusets representant, segra. — Efter striden stå han och Gulnare försänkta i djupa tankar, under det lampans andar sjunga deras lof; storbiziren kommer in med budskap, att den gamle sultanen affidit och att hans svärson Aladdin sålunda bestigit Persiens thron. Under det folkets lyckönskningar och glädjerp stiga upp till honom, kastar Aladdin en blick tillbaka på sin märkliga, skiftande lefnad:

Dernede gik jeg som en lille Dreng etc.

— — — — —

Hvad er da menneskelig Makt og Storhed?

Kom Elskte! Lad os vandre hen og see

Din Faders fromme Smil i Dödens Nat

Og lad os saa, mens Folket tilbereder

Til denne Kröning trindtom festlig Höihed,

Alene sammen ud af Porten vandre,

Til Fattig-Kirkegaarden, standse der,

Og sætte os et Öieblik i Tanker

Paa Morgianes Grav ved Hylde træet *).

*) Vid min första genomläsning af Aladdin, tyckte jag mig i detta slut för mycket skönja den vesterländska skalden. Jag tror dock nu detta intryck vara

Så slutar dikten. Med det jublande folket under sig och den älskade vid sitt bröst står Aladdin på människolifvets solbelysta höjd — och skådar ned öfver dess intighet. Han ser huru det försvinner inför *Ödet*, såsom vågen sviner hän i hafvet, „et ringe Spil i Evighedens Haand;“ och åt detta eviga ena hängifver han sig helt; — individen går upp i det absoluta.

Då vi här antydt det allmänna tankestoff, som bildar grundlaget för Oehlenschlägers dikt, måste vi på samma gång anmärka det sant poetiska sätt, hvarpå dessa tankar ständigt ur fantasiens dunkel framskymta, utan att dock någonsin under läsningen kunna gripas af det abstraherande förståndet. Här röjer sig den äkta skalden; öfverallt i den aningsfulla skymningen blixtra grundtankarne fram, medan de, lika litet som blixten, kunna fasttagas och i lugn skärskådas. Vi känna att de finnas, men då vi vilja fullfölja dem, stöta vi på de lifsfullaste gestalter, hvilka alls icke låta upplösa sig i några abstraktioner. Härigenom äro de klippor undvikna, hvilka, farliga för all poesi, här i synnerhet lågo hotande nära: att antingen få det hela till en osammanhängande, fantastisk väfnad, en *saga*, i detta ords sämre bemärkelse, eller också få af de allmänna tankarna en klent beslöjad allegori. Jemföra vi Oehlenschlägers „*Aladdin*“ med *Atterboms* behandling af ett närbeslägtadt ämne, så kunna vi ej undgå att just ur denna

origtigt. Sinnlig lycka och absolut resignation äro i Muhamedanismen på innerligaste sätt sammanväfda. Det ligger i pantheismens natur. *Dschelal-eddin Rumi* och *Hafiz* representera båda lika nödvändiga sidor af samma kulturform och först genom den förra är den sednare begriplig. Först sedan det absoluta framstått såsom det all individualitet negerande, kan det fattas såsom på samma gång det enda positiva i all individualitet. Denna negation måste den ändlige anden i sig upptaga, för att uppgå i det oändliga och i detta känna sig fri. Hvad som förut var en ändlig njutning af timliga ting, blifver nu en det evigas njutning af det eviga. Jemföra vi Aladdins stämning, då han här för andra gången genomgår sitt lif, med hans ohejdade naiva glädje, då vi sågo honom i skogen överblicka sin lefnad, så finna vi, att han nu erhållit denna lexa och behållit den; hans lycka är ej derigenom störd; tvärtom, han har funnit medlet för dess ostörbarhet.

synpunkt tillerkänna priset åt den danske skalden. Ty oakadt den rena stämnings-skönhet — om vi så få kalla det — som hvilar öfver „*Lycksalighetens Ö*,“ äro dock de figurer, som der röra sig, alltför löst sammansatte; bandet mellan deras yttre och inre brister vid den lättaste beröring af reflexionen. Skaldens alstringskraft har ej varit energisk nog att föra hans tankar in i den plastiska, lefvande verlden; och sålunda har det hela blifvit ett skuggornas land, med idel blodlösa gestalter, väntande att bli öfverförda i abstraktionens rike.

Dylik saft- och kraftlöshet i formgifvandet låter sig Oehenschläger aldrig komma till last, liksom vi i allmänhet ej hos honom löpa risken att se tänkaren blifva skalden öfvermäktig. Philosoph var han aldrig, men poet var han, i ordets ursprungliga bemärkelse; hvad han rör vid, det lefver. Detta oakadt träffa vi i hans „Aladdin“ ingenstädes egentliga (individuellt utpräglade) karakterer. I hvarje annan dramatisk produkt vore en dylik brist anledning till de mest graverande anmärkingar; här — är den oss en anledning att beakta, huru helt den äkta skalden sätter sig in i den verldsåskådning, till hvars tolk han gör sig. I denna *Ödets* verld, som Aladdins saga framställer, gäller mer än annorstädes Hegels bekanta yttrande om det antika dramats personligheter i motsats mot de modernas; att hos dem *Ödet* är karakteren, då deremot hos de sednare karakteren är *Ödet*. Vi hafva sett hvad *Ödet* var för Aladdin; det är detsamma för alla dem, som röra sig omkring honom. Af *Ödet* oberoende, skarpt individualiserade personligheter, skulle här vara detsamma som införandet af en ny, mot *Ödet* fiendtlig princip, nemligen *friheten*. En enda representant för denna princip, liksom en enda karakter uti denna dikt, ega vi uti Noureddin, som just derföre måste dels framstå såsom en lampans fiende, dels också gå under i striden. Men äfven han är likväl i ganska allmänna drag tecknad, och ingalunda någon synnerligt egendomlig psykologisk företeelse. Hvad diktens öfriga personligheter beträffar, stå de alla i samklang med det hela; deras öde är deras andliga innehåll; hvar och en af dem framställer ej en viss karakter, utan en viss ställ-

ning i lifvet, ej den eller den menniskan, utan en hel mennisko-klass.

Så är *Gulnare* ej någon viss, bestämd kvinnlig karakter; hon är endast *qvinnan* och den *Österländska qvinnan*. Hennes inre är en verld af idel aningar och känslor, hvilka, när de gifva sig luft, bryta fram med Orientens hela bildrikedom. Så t. ex., då hon vid tanken på Aladdin, utbrister:

O du, som kaldte dig min Elsker, Engel!
 Var ei det hele Syn en Feberdröm,
 Da trin herind! Trin kraftig paa din Fod,
 Som Elephanten stærk, som Tigren smidig,
 Som Löven stolt, som Hyacinten mild,
 Som Solen varm, som Maanen elskovsfuld.
 O vederqvæg mig med din klare Stemme,
 Der toner fra din hulde Rosenmund,
 Som Feernes fra Sommernattens Grotter.
 Omflæt mig atter fast i stærken Arm,
 Du friske Vedbendranke! Lad bag den
 Mig hente Trøsten i dit Stierneblink,
 Tryg ved dit Hiertes varme Purpurkilde.

Och detta inre är så harmoniskt, dess känsloverld strömmar ut i så ljufva, rika toner, hennes väsende är m. e. o. så kvinnligt musikaliskt, att dess uttryck blir ren musik. Också kunna nog få språk uppvisa någonting mera melodiskt än *Gulnares* sång till cittran, då Aladdin är borta på jagten:

Cithar, lad min Bøn dig röre etc.

En lika allmänt hållen bild är *Solimans*. Han är sultan och fader och deruti är *hans* karakteristik uttömd. Dock har Oehlenschläger vid sultanen ingalunda fäst begreppet om en mörk despot, utan snarare det af en „heders-pascha.“ Furstligheten, den är som den kan, men faderligheten den är äkta. Det visar den gode mannen alltjemt; så då han — vid tillfället när Aladdins slott återkommit — skall i all hast skynda öfver till sin dotter, och dervid, enligt Narrens utsago,

Render hen i Slaaprok og i Tøfler,
 Og glemmer hele Keiserværdigheden.

Hela mängden af bifigurer, som röra sig på denna tätt-befolkade mark, måste vi lemna åsido. Det poetiska element, som vi bemärkt i skildringen af sultanen, *humorn*, är i rikaste mått utgjutet öfver denna *det lillas* verld. Den får derigenom en underbar relief; midt i skröpligheten och hvardagligheten känner man sig oändligt väl till mods. Ty det lilla, det obetydliga har deri fått ut sin rätt; igenom slagget glimmar öfverallt idéens guld. Som ett specimen af hela släktet nämna vi gamla *Morgiane*. Det tyckes väl ej hafva varit så helt med gumman i hennes unga dagar, och synnerligen klyftig var hon nog heller aldrig, men god och hederlig är hon ändå, och rolig desslikes. Huru hon sträfvar med sonen, såsom vi tänka oss småfogelsmodren med den uppammade gökungen, att få honom att sätta ned pretentionerna, och i ordspråk utan all ända söker att bibringa honom *sin* vishet! Huru lampan och den nye „Geisten,“ som sonen fått i huset och för hvilka han är mäkta „bange,“ ständigt ånyo vända upp och ned på gummans hela tankegång, huru hon än stretar att behålla sin ståndpunkt; huru hon slutligen oakadt allt motstånd af moderskärleken skjutes fram för sultanen i det oerhörda ärende att fria till prinsessan för sin son, skraddareplantan, och huru träffeligt hon här reder sig — ty med en flytande tunga är hon af en mildrik försyn utrustad! Huru käpprakt hennes mod stiger, när saken tar bättre vändning, än hon hoppats, och hon, mot förmodan, ej blir utkörd; och hur försigtigt hon åter refvar in hvart segel, när det igen artar sig till motvind. Moderskärlek och hvardagslogik bära henne alltjent uppe öfver det plattas område. Och i sitt förhållande till sin gamle döde man, med hvilken hjertegod humor är hon ej tecknad i sitt eget tal till lik-kläderskorna!

Ännu en blick, innan vi afträda, borde vi kanske kasta på det lysande sceneriet, skalden för oss målar! Huru liffullt rör sig ej naturen kring Aladdin! Vindar och bäckar, Lympha och Zephyr, andar och elfvor deltaga i hans lif och bjuda honom sina skatter; i grottan möta honom bergsjungfrur; i skogen helsa honom foglarnes chörer, till och med spindeln

och syrsan hafva ett språk för honom. Och hvilken färgrik, vexlande dekoration! Än sitta vi med Aladdin i hans moders koja, än i sultanens palats; än äro vi hos honom i skogen vid rosenhäcken, då han vaknar vid Österns präktiga soluppgång; än gå vi med honom i månsken ned till ån i palmlunden; än knäböja vi med honom i Meckas moské; än draga vi med den sjungande karavanen genom sandöknen.

Sådan är Aladdins saga. Berusande är det att vandra i detta Österländska paradis, i denna fantasiens skimrande praktverld. Det ligger nära tillhands vid denna diktart, sinneverldens apotheos, att förblanda fantasiens verld med den verkliga, åtminstone genom önskningar att åt denna förra kunna skänka mera realitet än poesiens. Och dock — kunna vi ej göra någon större orätt mot skalden — såvida *han sjelf* hållit sig fri från detta brott mot idéen. Det är att neddraga hans sköna skapelser i stoftet, att göra den æsthetiska njutningen till ett drömrus, hvilket, liksom alla andra, har en bitter eftersmak. Minnas måste vi, att, hvad som lefver, ej är idealiskt och att det idealiska ej lefver något jordelif. Just emedan vi *i handling* böra sträfva att höja sinnligheten upp mot idealet, få vi ej *i fantasien* draga idealet ned i sinnligheten. Intet det lägre livvets önskan får derföre tränga sig in i det rena skenets verld. — Underbart herrligt såg Aladdin frukterna skimra i lampans underjordiska trädgård; men då han ville *bita* i dem, voro de endast glänsande stenar.

—w.

Några ord om skyddstullar ur statsrättslig synpunkt.

Inom Sverige pågår i denna stund en ganska stark agitation, som åsyftar att framkalla ett återvändande uppå den väg till underlättande af handelsgemenskapen med andra länder, på hvilken vi, sedan några år tillbaka, tagit några steg. De satsar, som derunder upprepas från den sida, som yrkar på en återgång, sammanfalla i tvenne hufvudsakliga påståenden:

Våra egna näringar, deri inberäknade jordbruket och ladugårdsskötseln, kunna ej uthärda täflan med andra länders.

Staten måste alltså träda emellan, för att, genom lagar och institutioner, skydda oss mot den för oss farliga utländska konkurrensen.

Då man besvarat dessa påståenden, som genljudit i *alla* länder alltifrån de dagar, då man ansåg ett lands lycka ligga deri att man från andra länder endast tog ädla metaller i utbyte mot egna produkter — har man nästan uteslutande ställt sig på den ekonomiska ståndpunkten, derifrån man öfvervägt: huruvida det fria utbytet vore för ett lands välstånd gagneligare eller skadligare än dess hämmande genom detta s. k. „skydd“ för vissa inhemska näringsgrenar. Frågan har här varit af öfvervägande empirisk natur, derunder *båda* sidorna hafva, med större eller mindre framgång, åberopat erfarenhetens vittnesbörd.

Men den kan betraktas äfven från en annan sida, som torde vara icke mindre vigtig.

Det är den *statsrättsliga*.

Har staten *rätt* att bereda det slags „skydd“ åt en del näringar, som man för dem påyrkar?

På ett riktigt bestämmande af statens, eller samfundets i gemen, förhållande till den enskilde, beror ingenting mer eller mindre än den borgerliga friheten eller förtrycket, vare sig staten representeras af en regent, ett direktorium eller en representantförsamling, eller af alla dessa samfäldt (såsom förhållandet är vid ministeriellt-parlamentariska monarkier). Hvarhelst dessa makter ingripa utöfver hvad statens välfärd kräfver i den enskiltes fria verksamhet, der är den borgerliga friheten obehörigt inskränkt, der är denna frihet våldförd till principen, om ock ej i verkligheten, likamycket som under den argaste despotism.

Mellan den enskildes rätt och statens väl kan icke, i teorien, någon stridighet äga rum, ty statens välfärd beror just uppå helighållandet af den enskildes rätt, likasom organismens helse beror derpå att hvarje den minsta lem får ostördt uppfylla sin funktion. Organismens räddning kan bero på en sjuk lems amputation; men detta är ett abnormt, ej normalt förhållande, och det är om regeln vi här tala, ej om undantagen.

Statens högsta uppgift kan alltså sägas vara att *skydda* alla sina medlemmars fria, normala verksamhet, n. b. *allas*, icke *någras*, hvadan statens skyddsåtgärder kunna påkallas af den ena mot den andra, då den sednare vill hindra eller störa den förres fria verksamhet.

Statens ställning såsom *rättsanstalt* är dermed ganska klart bestämd.

De finnas, som vilja inskränka statens uppgift till denna negativa ståndpunkt, af fruktan för att de positiva åtgörandena från det allmännas sida skola obehörigt ingripa i den enskildes frihet och rätt. Detta torde dock vara en alltför långt drifven farhåga, enär staten kan, till lika gagn för *hvarje* samhällsmedlem, befrämja allmän bildning, uppmuntra sedlighet och dygd, samt verkställa allmän-nyttiga företag, dock allt med vilkor, att *den ena icke gynnas på den andras bekostnad*.

Rättssferen för statens vare sig negativa verksamhet (att hindra och straffa den ene individens kränkande af den andres frihet) eller positiva (att befrämja allmänt väl) bestämmes alltså

ovillkorligt deraf: att *allas* frihet skall lika beskyddas, och *ingens* välfärd befrämjas på den andras bekostnad.

Vid hvarje brott häremot har staten sjelf öfverträdt *rättvisans* lag, den stora och heliga lag, som är verldsordningens egen, och som aldrig kränkes ostraffadt. Och straffet för staten ligger uti — dess upplösning, uti upphäfvandet af dess egen tillvaro, sedan den icke längre uppfyller sitt ändamål.

Denna upplösning kan gå fortare eller långsammare, allt i den mån rättvisan mer eller mindre kränkes. Den kan återhållas, i den mån det helas lag åter blifver gällande.

Af det föregående framgår, att vi *icke* anse det ligga *utom* statens eller samfundets befogenhet, att genom allmänna medel positivt befrämja ett allmännyttigt företag, ej ens att uppmuntra ett enskilt, då det innebär tillika allmänt gagn, men dock under det uttryckliga vilkor: att det ej sker på *någon annans* bekostnad.

Deri ligger proban uppå rättmätigheten eller orättmätigheten af en positiv åtgärd från det allmännas sida till vare sig grundande af en institution, eller befrämjande af ett industriellt företag.

Så eger staten rätt att anlägga yrkes-skolor till näringarnes nytta, blott de blifva rättvist fördelade öfver landet; så må staten kunna lemna ett förlagskapital till en kommunikationsled af större omfattning; så må kommunen kunna anlägga broar, ja magasin, om de ej kunna på annan väg åstadkommas. Men vid *allt* måste noga prövas: sker det eller sker det icke på någons bekostnad, som deraf *ej* har motsvarande gagn, eller sker det till någons förfång? I thy fall må företaget *ej* utföras.

Vi hafva här gifvit det allmänna (staten eller kommunen) en *större*, men icke mindre befogenhet, än mången statsrättslärare vill medgifva. Vi hafva, för det följandes skull, heldre i den vägen gått för långt, än tvertom.

Det lärer väl vara en enskilds rätt, som icke af någon jäfvas, att söka förvärfva sitt uppehälle på hvarje väg, som öfverensstämmer med hans håg och förmåga, och som icke

kränker en annans fria verksamhet. Det lärer väl ock vara den enskildes lika obestridliga rätt att få, under samma vilkor, fritt utbyta alstren af sitt arbete med hvarje annan. Det lärer väl vara hans rätt, att dervid bevaka *sín* egen fördel, så att han i utbyte tager allt hvad hans egen arbetsprodukt förmår betinga, eller, med andra ord, att han söker få sälja så högt och köpa så billigt som möjligt.

Träder det allmänna här emellan och föreskrifver, såsom det skett och sker ännu i dag, att producenten af en viss vara *icke* får utbyta densamma annat än inom ett visst begränsadt område, så har det inskränkt hans möjlighet att vinna en större produkt i utbyte, eller, med andra ord, tvungit honom att sälja billigare och köpa dyrare, än han eljest kunnat. Bli skillnaden blott en half tunna säd eller en aln kläde, så har det allmänna *frånrofvat* individen denna halfva tunna eller denna hela aln. Rättskränkningen är till principen lika stor som om det gällt långt större belopp.

I tider, då man ej uppfattade betydelsen af den enskildes rätt och frihet för det allmännas väl, utan ansåg det sednare ofta kunna vinnas med våldförande af de förra, — enär individerna ansågos ej förstå hvarken det allmännas eller sitt eget bästa — sökte man oupphörligt sådana utvägar att reglera förvärfvet och utbytet. Vissa näringar fingo endast bedrivas af vissa personer och på vissa orter, och utbytet var på samma gång begränsadt till vissa områden, allt utur synpunkten att det helas väl skulle genom en sådan ordning bäst befordras. Men erfarenheten lärde snart, att rättvisans grundsats icke lät sig ostraffadt kränkas. Den s. k. „Ordningen“ födde armod, missnöje och brott. Upplösningen låg för handen.

I våra dagar har man blott *utvidgat områdena* — från lands-distrikter till länder — men icke uppgifvit den orättfärdiga grundsatsen.

En svensk man kan nu lyckligtvis fritt utbyta afkastningen af sitt arbete *inom eget land*, men vill han utsträcka sitt utbyte till andra länder, så läggas därför många hinder i vägen. Der hafva funnits *förbud* mot sådant utbyte, men de hafva

upphört, för att ersättas af en *beskattning*, som mer eller mindre förminskar beloppet af den mottagna bytesprodukten, eller, hvilket är detsamma, *minskar värdet af min egen bytesprodukt*. Beloppet af denna förminskning utgör beloppet af hvad som blifvit mig olagligt frånröfvadt.

Om den svenska landtmannen för en tunna säd skulle *kunna* erhålla *två* alnar kläde, men nu, till följd af vissa lagbud, erhåller endast *en* aln, så har hans spanmålstunna, som eljest varit värd två alnar kläde, blifvit nedsatt till värdet af en aln. Det är alltså den *sålda* varan (i fråga om utlandet den *exporterade*) som förlorat sitt värde, icke den *köpta*. Importtullen på klädet verkar detsamma som motsvarande *exporttull* på spanmålen. Alltsammans reduceras derhän, att spanmålsproducenten blifvit, genom det nämnda lagbudet, *beröfvad hälften af sin egendom*.

När vinsten af detta rof ingår till *staten* — till fyllande af dess allmänna behof — kallas beskattningen *finanstull*. Den må vara berättigad, derest det allmännas väl det kräfver och derest den drabbar *alla* lika, efter en rättvis beskattningsprincip. Gör den det *icke*, är den förderflig, just genom sin orättvisa.

Men det finnes ett annat alternativ, nemligen att den vinst, som sålunda uppstår, icke tillfaller det allmänna, utan ett antal *andra* näringsidkare, hvilka icke skulle kunna bestå, derest ej staten, på sätt nämndt är, nedsatte värdet af andra producenters arbete till de förras förmån. Staten har alltså här sökt befrämja vissa näringsgrenar — till utseendet negativt, men i verkligheten positivt — på andras bekostnad, och staten har dermed handlat utom sin befogenhet, i det den sjelf kränkt *rättvisans* grundsats.

„Men, invänder man, staten är ju en „skyddsanstalt,“ och staten bör ju alltså „skydda“ äfven dessa näringar, som eljest ej skulle kunna existera.“

Just derföre att staten är en skyddsanstalt, hvilket innebär att den skall skydda *alla*, d. ä. äfven den ene mot den andre, derest den sednare vill ingripa i den förras frihet, *får*

staten icke „skydda“ några på *det* sätt, att han icke blott ej hindrar dem att förgripa sig på de andra, utan till och med understödjer och uppehåller ett sådant våld.

„Men *det* *helas* välfärd påfordrar denna rättskränkning, detta våld.“

Det *helas* välfärd kräver just *motsatsen*, emedan, såsom förr är erinradt, det hvilar just på *rättvisan*, på skyddande och helighållande af de enskildes frihet och rätt gentemot hvarandra inbördes och gentemot det allmänna.

Öfvergifver man denna fasta ståndpunkt, råkar allt i förvirring. Den hungrande förgriper sig mot den andres äganderätt, derföre att han måste lefva och derföre att det *helas* välfärd fordrar att han lefver. Vinglaren fordrar statens melankomst, för att uppehålla en oklok affär, o. s. v.

Det s. k. „skyddssystemet“, till hvilkens förmån det må vara uppställt, är och blir alltså ingenting annat än *ett ingrepp i äganderätten* — i det andra producenter dermed, på sätt ofvan är visadt, beröfvas en del af sina varors värde — är således från den allmänna rättvisans synpunkt en orättfärdighet och ur statsrättslig synpunkt ett lagstiftningens trädande utom sin befogenhet, ett öfverträdande och våldförande af statens uppgift och höga ändamål. Och vore ej individen bunden af äfven en orättfärdig lagstiftning, skulle man kunna säga, att smugglaren „skyddar“ individens rätt emot staten.

I den gudomliga ordningens och de mensklige tingens harmoni ligger att det allmännas välstånd icke köpes på bekostnad af rättvisan. Redan a priori kan man alltså med visshet säga, att „skyddssystemet“ måste lända ett land ej till gagn, utan till skada. Erfarenheten bevittnar också sanningen häraf, men detta är sakens *ekonomiska* sida, hvilken ej ingår i uppgiften för denna framställning.

S. A. Hedlund.

Anmälningar af nya skrifter.

Smärre Dikter af Friedrich von Schiller. Öfversatta af *Herman Bjursten*. Stockholm 1863. P. A. Norstedt & Söner.

Sedan vi genomgått herr Bjurstens öfversättning af Schillers smärre dikter och jemfört densamma med originalet, måste vårt slutomdöme i allmänhet utfalla godt för detta med icke ringa möda och svårighet förknippade arbete. Herr B. har på återgifvandet af flertalet bland Schillers yppersta poemer — såsom at det ganska lyckade resultatet kan ses — användt mycken flit och det gör oss derföre ondt att här nödgas anmärka ett och annat fel, som icke torde hafva berott på bristande förmåga, utan snarare synes vara följderna af en viss skyndsamhet vid öfversättandet af några skaldestycken, hvilka möjligen mindre än de öfriga utgjort föremål för herr B:s beundran. Den som vill öfvertyga sig om att herr B. eger en god öfversättningstalent, behöfver blott läsa hans försvenskning af t. ex. *die Götter Griechenlands, der Gang zum Eisenhammer, Ritter Toggenburg, Der Kampf mit dem Drachen, die Ideale, der Abend* och flera andra.

Då vi här nedan antyda några misstag uti öfversättningen, förutskicka vi således den anmärkning att läsningen af hela verket, genom dess öfvervägande goda partier, lemnar ett behagligt intryck, hvilket vi skulle önska att herr B. i en senare upplaga ytterligare måtte höja genom borttagande af här anmärkta fel.

Hvad först och främst förefaller stötande är att herr B. icke alltid aktat sig för att från det patetiska och höga plötsligen sänka sig ned till ett hvardagligt, prosaiskt eller matt uttryckssätt. Särskildt gäller detta om åtskilliga ställen af Schillers oförlikneligt sköna och öfverallt värdigt i samma höga tonart diktade „Glocke“, hvaraf herr Bjursten visserligen öfversatt somliga partier väl (t. ex. de allra sista stroferna), men andra åter så, att de snarare synas hemtade från något burleskt qvåde af Dahlgren, än från Schiller. Såsom prof härpå anföra vi följande verser:

„Hör hvad gny, hvad dån, hvad gorm,
Det är storm!
Molnfylld himmel
Färgas röd —
Det är dock ej qvällens glöd.
Hvilket hvimmel!
Ha! hvad lopp
Damm yr opp,

Öfver gatan röken hvilar,
 Elden fram med vinden ilar.
 Sjudande som smältugns anda
 Luftan glöder, bjelkar blanda
 Brak med dörrar — mödrar stirra
 Bleka efter barn, som irra
 Kring. — I båsen och i buren
 Råma, kackla kreaturen.
 Hit och dit man ränner, drifver
 Rycker. Natten upplyst blifver
 Lågor svedja,
 Prester bedja.
 Genom händrens långa kedja
 Ämbar flyga. Mot hvalfbågen
 Sprutar vågen!
Stormen tjuter, frisk i hågen.

De flesta fel, som vi i herr B:s öfversättning hafva funnit, bero på missuppfattning af andemeningen eller orden i tyska originalet. Om ej detta på flera ställen och ibland på ett ganska graverande sätt återkomme, skulle vi icke här sysselsätta oss dermed; några af dessa fel äro emellertid sådana att de ju förr, desto hellre, borde ändras. I det eljest väl öfversatta poemet *Graf Eberhard der Greiner* har herr B. återgifvit följande rad:

„Mein Sohn ist wie ein anderer Mann“

med: „Min son har stupat som en man.“ Detta kan ej vara skaldens mening. Graf Eberhard, hvars son nyss fallit i striden, uppmanar sina soldater till tapperhet; de böra icke känna sig försagda, derföre att hans son stupat. „Mein Sohn ist wie ein anderer Mann“: min son är som en annan man i ledet (icke mera eller mindre), sådan är tydligen den tanke, som Schiller här velat uttrycka, men orden innebära icke ett beröm, uttaladt öfver sonens tapperhet.

Det svåraste misstag i hela öfversättningen är följande uti stycket „Die berühmte Frau.“

En lärd fru, öfverhopad med korrespondens och litterära bestyr är sysselsatt med sin toilett, men älskar ej använda alltför mycken tid vid densamma.

„Ein mürrisch ungeduldig Droh'n
 Gibt der erschrock'nen Zofe Flügel.“

Detta ställe har herr B. återgifvit så här:

„Otålig, häftig, full af knot,
 Den stackars flätan hon till nacken skickar.“

Meningen är denna:

„Ett otåligt hot bevingar (påskyndar) den förskräckta tjänan.“ Herr B. har förmodligen här ansett *die Zofe* (tjenstflickan) för liktydigt med *der Zopf* (hårpiskan eller flätan).

Första strofen af *der Alpenjäger* (i originalet bland det täckaste, som Schiller skrifvit) har af herr B. origtigt tolkats. En moder talar till sin efter jagtäfventyr och kamp långtande son:

„Willst Du nicht das Lämmlein hüten,
Lämmlein ist so fromm und sanft,
Nährt sich von des Grases Blüthen,
Spielend an des Baches Rant?“

Meningen är klar:

„Vill du icke vakta lammet,
Lammet är så fromt och mildt,
Närer sig af gräsets blomma,
Lekande vid bäckens rand?“

Herr B:s öfversättning åter är följande:

„Vill du ej gazellen skona,
Ack hon är så from, så rädd.
Närer sig af blommans krona,
Lekande vid källans brädd?“

Herr B. har trots att Schiller med „Lämmlein“ menade „gemsen“, ett misstag, så mycket mindre ursäktligt, som ett liknande yttrande i följande vers tydligen visar meningen äfven för den, som icke är tillräckligt hemmastadd i tyska språket för att fatta densamma.

I *der Handschuh* har herr B. öfversatt orden:

„Und herum in Kreis
Von Mordsucht heiss
Lagern sich die gräulichen Katzen“

med:

„Och rundt omkring
Mordlystna, i ring
De gråa kattor sig lägga.“

Gräulich (af grauen) betyder ryslig, förskräcklig, men icke gråaktig.

Uti *Minna* har han återgifvit ordet *Schleife* (bandrosett) med *stöja*.

I *Die Glocke* förekommer på ett af de skönaste ställena följande rad:

„*Vom Mädchen reisst sich stolz der Knabe.*“

Ynglingen, som längtar ut till handling och vill utvidga sin synkrets, ilar från hemmet och sin flicka. *Vom Mädchen reisst sich stolz der Knabe* är således ungefär: Den stolta gossen sliter sig ur sin flickas armar. Herr B. har tolkat detta ställe (hvarföre veta vi ej): „Snart hörer gossen stormen gny, Den honom ut i lifvet rycker, Från vårdarinnans sida ren.“

I *Pompeji och Herculanium* återgifves:

„Emsige Genien dort *keltern* den purpurnen Wein“

med: „Flitiga genier der *kyla* det gyllene vin.“ *Keltern* är icke kyla utan pressa.

Uti *der Spaziergang* skildrar Schiller olika grenar af mensklig idoghet och yttrar bland annat följande om väfstolen:

„Durch die Saiten des Garns sauset das webende Schiff.“

Det vill säga: Genom garnets trådar susar den väfvande skötteln (väf-skötteln), hvilket herr B. tolkat:

„Och på vingar af tråd flyger det kopprade skepp.“

Herr B. har fattat *das webende Schiff* såsom ett skepp, som färdas på vingar af tråd (förmodligen seglen).

Bland andra förändringar af originalets mening, hvilka vi anse mindre lyckade, anmärka vi begynnelsestrofen af *Nadwessische Todtenklage*. En maka, som förlorat sin man i striden, gråter vid hans bår, beklagar sin bittra förlust och prisar den hüdangångnes mannamod och dygder. Sången begynner:

„Seht, da sitzt er auf der Matte,
Aufrecht sitzt er da,
Mit dem Anstand, den er hatte,
Als er's Licht noch sah,“

hvilket af herr B. återgifvits:

„Se på mattan der han sitter,
Sitter upprätt qvar!
Samma uppsyn, *mörk och bitter*
Han i lifvet bar.“

Icke synes det oss rätt att låta den efterlevvande, älskande hustrun yttra sådana ord om sin saknade make. Må vara att den vilde krigaren syntes mörk och bitter för fienden, mot en hängifven maka visade han sannolikt icke *samma uppsyn, mörk och bitter*. Dessa ord innebära för rimnets skull en eftergift, som skapar en tanke, hvilken säkert af Schiller skulle ogillats.

Diktarna från första perioden, hvilka i originalet understundom bära spår af omogenhet, har herr B. i allmänhet lyckats återgifva väl och med urskiljning modifierat det öfverdrifna eller svulstiga i uttrycket. Mot tolkningen af det första af dessa poemer, *Hektor och Andromache*, tillåta vi oss följande anmärkning:

Hektor yttrar:

„Kämpend für den heil'gen Heerd der Götter
Fall ich, und des Vaterlandes Retter
Steig' ich nieder zu dem styg'schen Fluss.“

På svenska hos herr B.:

„Till min hembygds räddning jag mig viger
Och till Stygen *leende* jag stiger,
Kämpande för helga gudars härd!“

Att låta Hektor säga: *leende jag stiger till Stygen*, strider mot det Helleniska föreställningssättet. En nordisk viking, en trotsande Ragnar kan sjunga: „Leende vill jag dö“, när han äntligen når det mål, hvar efter han så länge sträfvat — Walhalls fröjder och nya väldigare strider i en annan verd. Hektor, en typ för den ädla besinningsfulla grekiska fosterlandsförsvararen, hvilken icke af stridslust, utan för att skydda fädernesland och härd, vågar blicka faran i ögonen, lemnar icke denna sköna jord med ett löje på sina läppar. Leende dör icke den, som i Iliaden yttrar:

„Väl jag känner det redan uti min själ och mitt sinne
 Kommande varder den dag, då det heliga Ilion faller,
 Priamos själf och hans folk, den lansbeprisade drottens.
 Dock ej sörjer jag så för Troernas stundande ofärd,
 ej för Hekabes, ej för Priamos' mäktige herrskarns,
 ej för brödernas, hvilka, fastän talrika och tappra,
 skola för fiendens hand dock döende falla i stoftet
 som jag sörjer för din, när en kopparpansrad Achajer
 förer dig tårögd bort, och frihetens dag dig beröfvar,
 när på en annans befallning din väf i Argos du väfver,
 eller du vatten från Hypereia eller Messeis
 hembär, högst ovillig, af hård nödvändighet tvungen.
 Så skall mången då säga, som ser dig gjutande tårar:
 detta var Hektors gemål, utmärktaste kämpens i striden,
 bland hästtumlande Troer, då omkring Troja de stredo.
 Sålunda mången skall säga, men dig ny smärta det blifver,
 att en gemål, som träldomens dag afvänder, du saknar.
 Må uppkastade jorden som död dock förr mig betäcka
 än jag hörer ditt skri, när du bort i fångenskap släpas.“

(Johanssons öfversättning af *Iliaden*,
 6:te sången 447—465.)

För Andromache skulle orden „leende vill jag dö“ långt ifrån att innebära en tröst, utgjort ett hän eller en obegriplig fras.

Så långt vår granskning. Det förträffliga och goda i öfversättningen är, som sagdt, det öfvervägande och vi skulle ej sysselsatt oss med det felaktiga, om vi ej derigenom hoppats att få se detsamma undanröjdt, hvarigenom den svenska allmänheten skulle komma i besittning af en öfversättning utaf Schillers dikter, som värdigt kunde ställas vid sidan af några våra bättre nyare öfversättningar, t. ex. Kullbergs försvenskning af Tassos Befriade Jerusalem och Talis Qvalis' af Byron's Don Juan — det sistnämnda troligtvis det bästa i öfversättningsväg, som vi på vårt språk ega.

För att gifva våra läsare ett prof på den metriskas fulländning, hvaraf flera af herr Bjurstens stycken äro i besittning, anföra vi hans öfversättning af „der Abend“.

Aftonen.

Sänk, du Deliske gud — se, jorden törstar
 Efter den friska dagg, och menskan smägtar,
 Mattare fålarne draga —
 Sänk din strålande vagn!

Hvem är *hon*, som ur krystallene vågor
 Leende vinkar dig? O, känner du henne?
 Raskare fålarne flyga;
 Thetys till mötes dig går.

Snabbt från vagnen ned uti hennes armar
 Föraren springer. Amor tyglarne fattar,
 Stilla fålarne dröja,
 Dricka den svalkande flod.

Och med långsamma steg mot himlens fäste
 Skrider den doftande Natt. Hon följs af den ljufva
 Kärlek. Hvilen och älsken!
 Phoebus älskar i ro!

Kungarne på Salamis, tragedi i fem akter af *Johan Ludvig Runeberg*. Örebro.
 N. M. Lindh, 1863.

Runebergs skaldskap har städse burit en antik prägel. En fullkomlig motsvarighet mellan ideerna och deras uttryck, en plastisk afrundning i formen, enkel och storartad tankegång, osökt naturlighet i bilder, naivité i uppfattning af lifvet i förening med fulländad och noga genomtänkt konstnärighet i dess framställning; alla dessa egenskaper äro grekiska skönhetsdrag, som hos ingen annan svensk skald i samma grad återfinnas. Bland utlandets poeter står i detta fall *Goethe* ensamt på jernhöjd med *Runeberg*. Genom tragedien *Kungarne på Salamis* har den svenska litteraturen kommit i besittning af ett skaldeverk, som värdigt kan sättas vid sidan af *Goethes* herrliga *Iphigenia*. Och om båda dessa skalder äro mästare i att återgifva de sköna antika formerna synes oss *Runeberg* bättre än den store tysken förmått ingjuta lefvande själ i dessa former. Väckt af skaldens anda, får den antika *Pygmalionsmarmorn* lif och inandas samma luft, som vi sjelfva.

Sorgespelet *Kungarne på Salamis* tillhör icke det slag af moderna skaldeverk, hvilka i besittning af ren diktion och tankarnes upphöjdhet (egenskaper, som detsamma visserligen i hög grad eger), men i saknad af sant dramatiska elementer, förträffligt lämpa sig till läsning eller föreläsning, men icke på scenen kunna uppföras. *Runebergs* nya tragedi är alltigenom så dramatiskt anlagd och så energiskt utvecklade, att densamma med fördel bör kunna uppföras på våra skådebanor samt rikligen njutas af den bildade svenska allmänheten. Utan att här redogöra för hela handlingen, vilja vi blott påpeka några af de delar deraf, hvilka synas oss i besittning af största kraftkoncentrering och skönhet.

Ett lika sant dramatiskt som antikt drag är det, då skalden låter den kloke despoten *Leiokritos*, just genom de underrättelser, som denne anser utgöra sin egen och sin dynastis räddning, (ett orakelsvar och ryktet om den legitime medtäflares död) invagga sig i säkerhet samt vidtaga åtgärder, hvilka bidraga till hans fall. Likasom *Macbeth* genom *hexornas* profetia att han först då skall falla, när skenbart omöjliga händelser inträffa, försättes i en trygghet och trotsande tillförsigt, som bidraga till hans fall, så går äfven *Leiokritos*, missledd af ett orakelsvar, under. När hans älskade son *Leontes* fallit för fadrens hand, då först bör *Leiokritos* frukta för sin magts bestånd. Och denna, i *Leiokritos* tanke omöjliga, händelse inträffar dock slutligen. *Leontes*, iklädd *Eurysakes'*, den legitime tronpretendentens, vapen, förföljes och dödas af *Leiokritos*, hvilken, troende sig i honom hafva föllt sin medtäflare, för sent till sin fasa uti den döde igenkänner sin egen son.

Men det finaste, mest dramatiska stället i hela sorgespelet utgör, efter vårt förmenande, igenkänningsscenen mellan *Eurysakes*, (*Salamis'* laglige, men länge i landsflykt från ön frånvarande furste, den grekiske hjälten *Ajas'* son) samt *Eubulos*, *Ajas* gamle trotjenare, som i årtal endast lefvat för en enda tanke — *Eurysakes'* återkomst och den gamla dy-

nastiens återupprättande. Eurysakes, hvilken skeppsbruten uppvärks på Salamis' strand, infinner sig, blek och svag efter utståndna lidanden, jemte sin moder Tekmessa hos Eubulos för att förmå denne fadrens trognaste anhängare att medverka till hans återinsättande på Salamis tron. Förgäfvets förklarar Eurysakes sig vara Ajas' son. Eubulos förnekar detta; icke är det möjligt, säger han, att denne bleke yngling är en ättling af min kraftfulle, väldige Ajas. Äfven för Tekmessas bestämda ord, att Eurysakes verkligen är hennes och Ajas' son förblifver den gamle mannen döf. Då svallar det heta Ajasblodet hos ynglingen öfver, han begynner öfverhölja den hederlige gubben med de förskräckligaste skymford och uti sitt raseri hotar han tillochmed att döda honom. Långt ifrån att förtörnas, blifver Eubulos, som vid detta utbrott af vild häftighet ändtligen igenkänner sonen till den vrede, häftige Ajas, hänryckt och hyllar den efterlängtrade såsom sin laglige konung.

En annan scen af stor skönhet är dialogen mellan usurpatorn Leokritos och dennes son Leontes. Den förre är en despotisk och ärelysten man, en slags antik Napoleon den tredje, visserligen i besittning af höga vyer, men som i alla fall i främsta rummet lefver och kämpar för sin egen dynasti; den sednare åter en ädel, reflekterande yngling (något af Hamlet och något af markis Posa), hvilken ej vill göra annat, än hvad hans förstånd och hjerta säger honom vara fullkomligt rätt och godt. Zeus, den ledande, ordnande principen är den förres gudom; Dike, rättvisan och den till mensklighetens väl stiftade, rättvisa lagen, den sednares. Ofvannämnda dialog, i hvilken fadren förer klokhetens och nyttans, sonen rättvisans och människokärlekens talan, är något af det skönaste, som på svenskt språk blifvit skrifvet.

Runebergs förmåga af karaktersteckning, känd genom flera af hans föregående dikter, framför allt genom åtskilliga af Fänrik Ståls hjeltar, måste naturligtvis vara af stor betydelse för hans dramatiska författareskap. Alla karaktererna, ehuru framträdande i antikt idealisk dager, äro lefvande och egendomliga. Den mest abstrakta figuren är otvifvelaktigt Leontes, men äfven denne är en människa, tagen ur verklighetens verld. Han är en grek, om också ej från den heroiska tiden, likväl från Perikles' sköna harmoniska tidehvarf. Likasom Hamlet är Leontes en begrundande natur och sträfvar framför allt att genom moget öfvervägande skaffa sig den möjligast bästa öfvertygelse och en fullgiltig norm för sitt handlingssätt, men reflexionen, som hos den drömmande melankoliske germanen blifver öfvermäktig, beröfvar dock aldrig den i grunden lefnadsfriske greken hans handlingskraft. Genom sin kärlek till det sköna jordelifvet visar Leontes sig vara en äkta Hellen, landsman till det folk, hvars visaste och ädlaste män icke asketiskt försmädde njutningen, då den bjöds, men som för njutningen föredrogo pligten, äfven då den var förenad med stora uppoffringar och oförfäradt gingo en död till mötes, hvilken för de flesta af dem var liktydig med förintelse.

Finlands och Sveriges största skald har genom tragedien *Kungarna på Salamis* ytterligare uppfriskat lagren, som genom så många sköna lyriska och episka dikter förvärfvats. Förstlingen till en rik skörd på det dramatiska fältet har härigenom, så hoppas vi, lemnats oss af en sångare, åt hvilken vi för skaldekunstens skull och för Finlands och Sveriges ära tillönska ett långt lif och oförsvagade arbetskrafter.

Sveriges politiska historia, från K. Carl XII:s död till statshväfningen 1772.
Af C. G. Malmström. Andra delen. Stockholm. L. J. Hierta. 1863.

Denna del, som behandlar Sveriges historia från år 1727 tillochmed ryska kriget och kapitulationen i Helsingfors, kan anses sönderfalla i tvenne afdelningar. Den första omfattar Arvid Horns sista regeringsår, intill år 1738, den andra hattpartiets styrelse och dermed förknippade, för fosterlandet vanhedrande händelser. Den förra perioden framstår, jemförd med den sednare, i ett klarare ljus. Grefve Horns politik gick ut på fredens bibehållande, men var likväl framför allt mån att gentemot utlandet bevara Sveriges sjelfständighet och anseende. Herr Malmström, som gifver allt erkännande åt Horns utmärkta förtjenster, antyder dock huruledes denne statsman genom sin andel i regeringssättets ordnande måste inför efterverlden uppbära en del af ansvaret för de sorgliga resultaterna af en otjenlig statsförfattning. „Den magt, för hvilken Horn och hans styrelse måste vika, hade han sjelf hulptit att uppamma.“ Denna reflexion göres med anledning deraf att Horn på riksdagen 1726 förmådde sekreta utskottet att genom det såkallade sekreta bihanget lemna åt konungen och rådet fullmagt att under vissa omständigheter begynna krig. Grunden var lagd till den efter partierna vexlande förderfliga oligarki, som under namn af sekreta utskottet under frihetstiden ledde Sveriges öden. Det var först under finska kriget, som svenskarne fingo smaka de bittra frukterna af en administration utan enhet och kraft och af en representation, hos hvilken egennyttan erhöi allt större spelrum. För att i någon mån mildra omdömet öfver den offentliga verksamheten bland svenskarne under denna tidrymd, må dock å ena sidan tagas i betraktande landets olyckliga ställning genom enväldet och den reaktion till sjelfsväld, hvartill uppfattningen af detta styrelsesätts förderflighet då för tiden måste gifva upphof, å den andra den fala anda, som äfven annorstädes i Europa öfverallt var rådande bland de politiska männen. Att behandla denna tidrymd är emellertid i många fall icke angenämt för en svensk historieskrifvare; så mycket mera lof förtjenar derföre herr M., som nedlagt så flitiga och omsorgsfulla forskningar på en period, öfver hvilken vi hittills saknat ett omfattande och fullständigt historiskt verk. Vi ega visserligen flera arbeten öfver frihetstiden, såsom Geijers snillrika öfversigt, Fryxells lifliga biografier och åtskilliga specialafhandlingar (t. ex. Tengbergs „Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland 1741—43“), men herr M:s verk är det första, som utförligare behandlar hela perioden. Herr M:s skrifsätt är enkelt och flärdöst; möjligen faller han just genom sitt bemödande att undvika affektation och granna fraser understundom in uti en viss enformighet.

Litterär Tidskrift, utgifven i Helsingfors af G. Frosterus, A. H. Chydenius, K. Collan, J. J. Chydenius. December 1863. Profhäfte.

Såsom af detta häftes omvexlande innehåll kan ses, är denna tidskrift något vida mera än en litterär tidskrift i inskränkt bemärkelse; uti dess plan ingår bland annat att lemna populärt vetenskapliga afhandlingar, politiska öfversigter samt belletristiska uppsatser på prosa och vers. Den första uppsatsen, *Finlands inträde i det politiska lifvet, af A. H. C.*, utgör en skildring af den närvarande ställningen i Finland och betonar framför

allt de svårigheter, som skapas af omotsvarigheten mellan Finlands institutioner och lagar, hvilka tillhöra en förgången tidsålder, och den finska nationens närvarande högre ståndpunkt uti bildning och seder. I följande afhandling, *Historieskrifning och nationellt medvetande*, af G. F. Lemsus en skildring af den moderna historieskrifningens lynne och utveckling. *Det nyaste om fotografien* är en populär framställning af de märkligare vetenskapliga rön, som rörande fotografien på sednaste tider blifvit gjorda. Den belletristiska afdelningen i detta häfte är redigerad af K. C. *Wienerpromenaden* är en täck reseskizz, uti hvilken bland annat en episod ur den snillrike, olycklige tyske skalden Lenaus lif meddelas. „Till mitt fosterland“ är ett älskligt poem af samma skald.

Tidskriftens ädla och frisinnaade tendens i förening med dess mångsidighet böra tillförsäkra densamma en bildad läsarekrets.

Historiska minnen i Bohuslän, Westergötland och Halland. Teckningar med beskrifning af G. Brusewitz. 14, 15, 16, 17 häftena. Göteborg 1864.

För en hvar, som nitälskar för fosterlandets rika minnen och fornlemningar, måste detta förtjenstfulla, med omsorg och oegennyttiga forskning utförda arbete vara af stort interesse. Herr Brusewitz har för att gifva lif åt sina arkeologiska teckningar icke sparat på omfattande historiska studier uti äldre, medeltida och nyare handlingar. De isländska sagorna, hvilka i allmänhet förnämligast behandla Norriges historia, äro för honom af stor nytta vid skildringen af Bohusläns fornminnen, men äfven rimkrönikor, diplomatarier och sednare tiders akta hafva flitigt anlåtats. I de sist utkomna 4 häftena skildras Hisingen, Ockeröarne, Marstrand, Tjörn och Oroust. Teckningarne äro gjorda med omsorg och träsnitten goda. Bland desamma finna vi afbildningar af runstenar, kyrkor, s. k. dyrhus samt af öfriga märkligare fornsaker, t. ex. ett stenvapen af särdeles egendomligt utseende; desamma är funnet vid Tegneby på Oroust och befinner sig nu på Göteborgs museum, dit det skänkts af intendenten Malm. Huruvida detta korsformiga vapen begagnats på samma sätt som s. k. mankiller, så att den hållits uti långsidan (något som herr B. icke anser otroligt) eller om densamma gjort tjänst såsom yxa, våga vi icke afgöra.

Rörande de s. k. dyrhusen framställer herr B. såsom förslagsmening den åsigt „att desamma uppförts af samma folk, som anlagt Westergötlands gånggrifter, men att de tillhöra en yngre period än dessa, en *öfvergångsperiod*, då man, ifrån att begrafva liken, småningom började öfvergå till brännåldern.“ Herr B. anmärker att, enligt allmogens och fornforskarens utsago, aska och brända ben blifvit funna i nästan hvar enda dyrhus, samt har själf i åtskilliga sådana bland sanden funnit partiklar af träkol och aska. Ett annat icke oviktigt skäl emot antagandet att obrända lik i dyrhusen nedlagts finner herr B. uti deras form; af dyrhusen i Bohuslän äro nemligen några nästan runda, hvadan det ej synes troligt att de blifvit konstruerade åt obrända lik. Att det ej varit omöjligt att i desamma begrafva ett eller ett par lik i liggande ställning, då några bland dyrhusen hafva 3 å 3½ alns diameter, påpekas likväl af herr B.

Konststudier i Paris af *Carl Rupert Nyblom*. Upsala. W. Schultz, 1863.

Denna afhandling, hvilken såsom titeln utvisar, utgör frukten af konsthistoriska forskningar uti Paris, sysselsätter sig endast med måleriets historia och framför allt med den del deraf, som kan studeras uti Louvrens och Luxembourgs rika samlingar. Densamma vittnar icke blott om grundliga insigter uti estetiken och konsthistorien, men utgör äfven — hvad som för konstverkens bedömande är ännu viktigare — ett uttryck af en frisk, sansad och från förutfattade origtiga skolteorier frigjord uppfattning. Såsom handbok i några bland de viktigare partierna af måleriets historia torde denna framställning med fördel kunna begagnas, ehuru väl författaren med dess utgifvande icke synes hafva åsyftat något sådant. Den eger nemligen några af de egenskaper, som af ett kompendium fordras, i det att den uti raska drag angifver de viktigaste momenterna af det Italienska, Spanska, Nederländska och Franska måleriets historia, samt lemnar korta, träffande karakteristiker öfver de förnämsta konstnärernas sätt att måla, men skiljer sig från mängden af kompendier genom sitt lifliga och angenäma framställningssätt.

Lunds Student-Kalender, Vittert album. Första årgången. Lund 1863. C. W. K. Gleerups förlag.

De olika stycken på vers och prosa, hvilka denna kalender innehåller, utgöra ett urval bland föredrag, hållna på akademiska föreningen i Lund. Bland dess poetiska alster, hvaribland åtskilliga värderika, sätta vi i främsta rummet de med signaturerna —n*) samt A. L.**) undertecknade. Bland de förra anmärka vi: *Vid Tegnér'sfesten*; bland de sednare: *Årsminnat, 1855*. Af de prosaiska afhandlingarne utgöra *Minnen från en resa till Spetsbergen*, af *Aug. W. Quennerstedt*, en särdeles vackert skriven skildring af naturlifvet uti polartrakterna.

Om Associationens Betydning för den ökonomiske Udvikling. Konkurrencafhandling af *L. Holst*. Köbenhavn 1863.

Författaren, som är redaktör af danska frihandelsföreningens tidskrift, har här lemnat en kort, men särdeles upplysande monografi öfver associationens betydelse och historia. Herr Holst inleder sin afhandling med en jämförelse mellan forna tiders tvungna och monopoliserade associationer (skrån och kompanier) samt nutidens fria föreningar. Medan de förra måste röra sig inom en jämförelsevis trång verkningskrets, utgör den närvarande associationen en af de viktigaste faktorerna i nutidens kulturlif och synes än mera skola ingripa i den närmast förestående framtidens historia. Och denna betydelse hafva föreningar af individer, hvilka stödjande sig på inbördes förtroende, arbeta på vinnandet af ömsesidiga

*) *Anders Andersson*, adjunkt vid Karolinska institutet.**) *Albert Lysander*, professor i Lund.

fördelar, endast kunnat uppnå genom franska revolutionens stora eröfringar åt den individuella friheten. En af de lagar, som reglera den mänskliga verksamheten, låter först då det samfälda arbetet blifva intensivt och omfattande, när den enskildes frihet och rättsförflyttning blifvit fullt bestämda. Den frihetens gränsmur, som af en liberal lagstiftning uppföres för att skydda individernas rätt, sönderar således icke människorna från hvarandra, utan utgör tvärtom — så har den nyare historien visat — ett innerligt föreningsband emellan samhällets olika klasser och individer.

De mångfaldiga associationer, som under nutidens gynnsamma förhållanden danats, kunna lämpligast indelas uti kapital- och arbetare-associationer, allteftersom kapitalet eller arbetet i desamma eger den största betydelse. Bland kapital-associationerna intaga i vår tid aktiebolagen det förnämsta rummet. Herr H. uppdrager en jämförelse mellan fördelar och olägenheter uti enskilda företags och uti aktiebolagens verksamhet. Bland de sednares viktigaste förtjenster torde kunna räknas deras förmåga att till sig draga de små kapitalerna och på det mest fruktbarande sätt skaffa dem användning; deremot sakna aktiebolagen i allmänhet den enhet och energi i administration, som utmärker den enskilda affärsverksamheten. Särskild uppmärksamhet egnas af herr H. åt flera slag af kapital-associationer, såsom banker, sparbanker, assurance- och lifränte-föreningar m. m. Han visar derpå huruledes kapital-associationen kan välgörande verka icke blott uti offentliga arbeten, industri, handel och sjöfart, utan ock inom åkerbruket. Den korta upplysning, som han härom meddelar, är af serdeles interesse äfven för våra svenska förhållanden, hvarföre vi derutur lemna följande utdrag:

„Det finnes uti åkerbruket åtskilliga mindre industrigrenar, hvilka vinna på att drivas medelst associationer. Detta gäller förnämligast om smör- och ostproduktionen. Fördelarna på detta fält hafva i Schweiz och Frankrike fört till bildandet af så kallade „fruitières.“ En fruitière är en anstalt, dit boskapsägarna uti ett visst distrikt dagligen bringa sin mjölk, att der undergå behandling gemensamt med mjölken från de andra delarna af distriktet. Produkterna af mjölken fördelas mellan medlemmarna i förhållande till de mjölkkvantiteter, som enhvar lemnat. Det är af stor vikt för jordens bättre vård att ladugårdsskötseln är god, men detta kan naturligtvis blott blifva tillfället, då de bästa vilkor för ett fördelaktigt bruk af ladugårdsprodukterna åvägabringas, hvilket icke kan ske, när smör- och ostfabrikationen måste drivas af hvarje litet åkerbruk särskildt. För att kunna tjärna smör behöfves en viss kvantitet grädda, som man på de små ladugårdarne åvägabringar genom att uppsamla mjölken för flera dagar. Utan att tala derom att förrådskamrarna icke alltid äro goda, förlorar gräddan uti värde genom att gömmas och blifver mindre passande till att användas till smör. Följden häraf är att smöret på de små landtgårdarne får mindre värde; härtill kommer att de redskaper, som behöfvas till produktionen, utgifterna till arbetslön m. m. stiga i proportion, allteftersom ladugården är mindre. Med afseende på ostfabrikationen blifver förhållandet ännu sämre för det mindre landtbruket. Dessa brister har man försökt omintetgöra genom fruitièresna. Huru stort antal kor, som behöfvas till en sådan fruitière kan icke med säkerhet angifvas och beror på det quantum mjölk, som hvarje ko kan gifva; dock antager man att antalet ej bör understiga 60. Uti Franche-Comté finnes, enligt Lavergne,

800 ostfabriker, som årligen producera 16 millioner skålpund ost. Ladugårdarne äro här i allmänhet små, men det skadliga deruti undanröjes till en del medelst associationen. Understundom kan det vara nödvändigt att 50 deltagare, hvardera blott egare af 1 à 3 kor, slå sig tillsammans. Äfven i Danmark (uti Marslev på Fyen) har ett aktiesällskap upprättat ett gemensamt mejeri och man ärnar efter samma plan anlägga flera dylika på Jutland.“

Herr H. öfvergår derpå till en framställning af arbetare-associationernas historia och närvarande tillstånd. De flesta af vår tids arbetare-associationer skilja sig väsentligen från de rent kommunistiska och socialistiska principerna. De kommunistiska åsigtorna måste vid tillämpningen visa sig ohållbara, derföre att de misskände den menckliga naturen och fattade menniskan såsom en fullkomlig varelse, i st. f. att tänka sig henne såsom ett perfektibelt väsende, hvilket för sin utveckling framför allt ej kan umbära frihetens välsignelser. Den högsta möjliga jordiska lycka åt alla kan ej oberoende af frihetens fördelar uppnås. Kommunisternas system var väl genomtänkt, deras afsigter på det hela ädla och höga, men premisserna grundfalska och utgjorde ett enda stort psykologiskt misstag. Med vår tids protektionister hafva deras åsigter åtskilligt gemensamt; båda yrka på samhällsdespotism i ekonomiska frågor och bådas läror äro i praktiken aldrig fullt utförbara, men kommunisterna stå högre än protektionisterna, såväl uti tankeklarhet som uti ädelheten i sträfvan. Rörande de franska arbetare-associationernas öden efter Juni-dagarne 1848 meddelar herr H. en skildring, ur hvilken vi lemna följande utdrag:

„Juniupproret 1848 framkallade i Frankrike en ogynnsam stämning mot arbetare-associationerna, hvilken ännu icke utplånats och som bidrager till att förhindra desamma att innanför sina rätta gränser göra sig gällande. Emellertid beviljade den konstituerande församlingen den 5:te Juli 1848 3 millioner francs åt associationerna, för att de skulle kunna förse sig med behöfliga medel för arbetet. Detta belopp användes dock ingalunda helt och hållet till fördel för associationerna; af verkliga arbetare-associationer understöddes endast 30 med 800,000 francs och dessa funnos uteslutande i Paris. Villkoren voro så stränga, kontrollen fördes på ett så pinsamt sätt och räntorna stego genom allehanda biutgifter så högt, att det var ögonskenligt att statens understöd här måste vara till större skada, än gagn. Detta har emellertid haft den nyttiga följd att de sednare arbetare-associationerna undandragit sig statens förmynderskap och utvecklat sig fritt och sjelfständigt. Statskassan förlorade uti allt 340,000 francs, ett belopp, som visar sig så mycket obetydligare, om det jemföres med statens lån till den stora industrien, på hvilka förlorades 6 millioner utaf 30 millioner francs. Intill midten af år 1849 hade uti Paris bildat sig 300 verkliga arbetare-associationer, hvaraf 30 erhållit understöd. Större delen af dem gick emellertid under redan före statskuppen 1851. Blott „Sociétés de secours mutuel“ eller „de prévoyance,“ hvilka äro bildade efter engelskt mönster, hafva fortfarit att existera och gynnas af regeringen, som äfven sökt framkalla anläggningen af Cités ouvrières. Det är märkligt, att af de understödda associationerna i November 1854 endast 14 återstodo, år 1855 blott 9 och år 1863 blott 2, hvilka båda återbetalt det belopp, de mottagit af staten. I Paris funnos år 1863 blott 16 pro-

ducerande föreningar *). Af föreningarne från år 1848 återstå 6, af dem från 1849 5, 2 äro från 1850, 1 från 1857 och 1 från 1858.“

„De statuter, som äro gällande för associationerna, hafva först antagits efter långvariga strider, dels emot yttre förhållanden, dels inom sällskaperna sjelfva, i det att många socialistiska åsigtter först måste öfvervinnas. Affären föres vanligen af en eller flera hufvudmän (gérants); och en vald kontrollkomité fastställer lönen för de enskilda medlemmarne i förhållande till arbetets duglighet. I begynnelsen infördes lika lön och lika dividend för alla deltagarne, men ohållbarheten häraf visade sig snart, och nu är förhållandet dels ordnad så, att lönen bestämmes efter arbetsprestationen och dividenden fördelas lika, dels sålunda att dividenden fördelas i förhållande till arbetet, hvilket isynnerhet är fallet der, hvarest deltagarne kommit öfverens att låta vinsten qvarstå till förräntning för att användas såsom rörelsekapital.“

Efter ofvannämnde skildring af de franska producerande associationerna öfvergår herr H. till en framställning af de i många fall ännu intressantare företeelser, som England på sednaste åren på detta fält haft att uppvisa. Såsom bekant var *Robert Owen* de engelska associationernas första grundläggare. Den association, som väckt största uppseende, är *Rochdale Society of equitable Pioneers*. Vi kunna ej neka oss nöjet att ur herr Holsts rikhaltiga afhandling, rörande denna förening, lemna följande meddelande:

„Associationen grundlades i Oktober 1844 medelst ett bidrag af 2 pence i veckan från ett par dussin flannelsväfvere och denna summa kunde de ej engång alla på en gång inbetala. Det mål, som man ursprungligen uppställt, var utomordentligt stort och stod i ett nästan löjligt förhållande till sällskapets tillgångar. Man ville för det första grundlägga

*) Dessa föreningar äro: 1:o spiksmedernas (stiftad af 20 medlemmar 1849, men nu minskad till 3, har ett kapital af 16,000 francs och en årlig omsättning af 25,000 francs); 2:o pianofortemakarnes (stiftad 1849, af 16 medlemmar, nu ökade till 23, har ett kapital af 163,000 francs och en omsättning af 205,000 francs); 3:o bleckslagarnes (stiftad 1848 af 70 medlemmar, nu minskade till 20; kapital 90,000 francs, omsättning 120,000 francs); 4:o lästskärarnes (stiftad 1848 af 3 medlemmar, nu ökade till 23; kapital 35,000 francs, omsättning 80,000 francs); 5:o filhuggarnes (stiftad 1848 af 14 medlemmar, nu ökade till 19; kapital 120,000 francs, och lika stor omsättning); 6:o glasögonmakarnes (stiftad 1859 af 13 medlemmar, nu ökade till 25; kapital 120,000 francs, omsättning 420,000 francs); 7:o byggnadssnickarnes (stiftad 1858 af 5 medlemmar; antalet oförändradt, kapital 18,000 francs och omsättning 120,000 francs); 8:o stolmakarnes (stiftad 1849 af 20 medlemmar, numera ökade till 50, kapital obekant, har en omsättning af 300,000 francs); 9:o vagnsnickarnes, menuisiers en voitures, (stiftad 1850 af 24 medlemmar, förminskade till 11, har ett kapital af 64,624 francs och en omsättning af 120,000 francs); 10:o målarnes (stiftad 1857, af 6 medlemmar, ökade till 12, kapital 24,000 francs, omsättning 100,000 francs); 11:o klensmedernas (stiftad 1850 af 7 medlemmar, ökade till 20; kapital 25,000 francs, omsättning 50,000 francs); 12:o skräddarnes (stiftad 1848 af 40 medlemmar, minskade till 15, kapital 7,000 francs, omsättning 40,000 francs); 13:o stolsvarvvarnes (stiftad 1848 af 18 medlemmar, ökade till 22, kapital 50,000 francs och omsättning 200,000 francs); 14:o vagnaxelmakarnes (tourneurs d'essieux), stiftad 1851 af 5 medlemmar, antalet oförändradt, kapital 80,000 francs och lika stor omsättning; 15:o murarnes (stiftad 1848 af 17 medlemmar, ökade till 81, har ett kapital af 250,000 francs, och omsättning 1,300,000 francs); 16:o lyktmakarnes (stiftad 1849 af 21 medlemmar, minskade till 12, kapital 54,000 francs, omsättning 120,000 francs.)

ett magasin till inköp af varor, hvilka till inköpspris skulle fördelas mellan medlemmarne och andra arbetare; vidare skulle man bygga sundare boningar åt medlemmarne; af öfverskotten ville man upprätta bildningsanstalter och slutligen, när omständigheterna så tilläto, grundlägga en fullständig, på associations-principen hvilande, arbetare-koloni. Beloppet för hvarje aktie fastställdes till 1 pund sterling, hvilket inbetalades i poster om 2 pence hvardera. Sedan man samlat ett rörelsekapital på 28 pund sterling, hyrdes en liten bod och för en summa af 15 pund sterling inköptes mjölk, smör, socker och gryn. Under grannarnes lån öppnades densamma, men de förutsägelser, som dikterats af deras skadeglädje och afund, gingo icke i fullbordan. I Mars 1845 utvidgade man affären till thé och tobak och emot slutet af nämnda år hade antalet medlemmar ökat till 74 och kapitalet uppgick till 181 pund; hvarje vecka såldes för något mera än 30 pund. År 1846 togs kött äfven med bland försäljningsföremålen. År 1847, då antalet af medlemmar vuxit till 110 (med 286 pund sterlings kapital) uppstod någon split, men arbetarne blefvo småningom allmera öfvertygade om att de små tillskotten blifvit på bästa möjliga vis använda. Då derföre Rochdales stora sparbank gick bankrutt år 1849, trädde en del af dem, som förut insatt sina penningar i densamma, in i föreningen, och mot slutet af 1849 hade antalet medlemmar vuxit till 390 med ett kapital af 1,194 pund och en omsättning af 179 pund hvarje vecka. Nu begynte arbetarnes hustrur att få stort intresse för saken och bemödade sig om att kunna inköpa kontant i den egna saluboden. Inkomsterna af lagret fördelades mellan köparne i förhållande till deras inköp.

År 1855 anlade man efter nyaste mönster en qvarn uti Rochdale, dessutom ett slagteri, en skomakare- och skräddareverkstad med dertill behöfliga magasin. På sednare tider har föreningen äfven anlagt en fabrik. Föreningen, som år 1844 räknade endast 28 medlemmar och blott hade ett kapital af 28 pund sterling, egde år 1859 3,000 medlemmar med ett kapital om circa 30,000 pund sterling, en årlig försäljning för circa 100,000 pund sterling, samt en vinst af 10,000 pund.“

Denna association är både produktiv och distributiv, men största antalet associationer i detta land äro endast distributiva samt inköpa i stor mängd lifsförnödenheterna, hvilka de sedan med en liten prisförhöjning åt arbetarne sälja i detalj. År 1859 hade antalet af dessa associationer vuxit till 500 och dagligen uppstodo flera sådana. Deremot hafva de produktiva föreningarne icke i samma grad kunnat trivas.

Af icke mindre vikt och intresse äro de tyska associationerna, för hvilkas uppkomst man har att tacka den preussiska kretsdomaren *Schulze* *). *Schulze* började sin verksamhet i den lilla staden Delitzsch uti Sachsen, men snart spridde de af honom stiftade föreningar sig öfver större delen af norra och medlersta Tyskland. Herr *Holst* uppgifver rörande desamma följande detaljer:

„Associationerna äro af 4 slag: förskotts- eller kreditföreningar, råämnesh- och magasin-föreningar, produktiva föreningar samt konsumföreningar. Af dessa hafva kreditföreningarne nått största utsträckning. Deltagarne

*) Den tyska allmänheten har, såsom tidningarne nyligen meddelat, åt denne människovän såsom tacksamhetsgård öfverlemnadt en betydlig penningesumma.

måste göra tillskott, som också småningom kunna inbetalas genom små månatliga bidrag; af dessa och af deras respektiva dividend bildas en slags aktie. Någon svårighet att erhålla lån har icke yppats utan tvärtom större kapitaler, än som behöfts, tillbudits. Af lånen tagas 10 procent i ränta och det är derföre tydligt att utdelningen icke kan vara liten. Man skulle kunna tycka att denna ränta vore alltför hög, men i verkligheten är den betydligt lägre än den, som handverkare och arbetare utan fast egendom måste gifva för lån på kortare tid. För korta lån taga bankirerna vanligen 6 procent, utom $\frac{1}{6}$ à $\frac{1}{4}$ månatlig provision, alltså årligen 9 procent, men till bankirerna kunna handverkarna i allmänhet icke gå, och nödgas derföre mot högre ränta låna hos andra. Genom förskotts-föreningarne uppnår handverkaren dessutom den stora fördel, att han förut kan göra räkning på ett lån till bestämd ränta och kan få det samma just då han behöfver det samt tillfället till en god affär för honom erbjuder sig. Vidare skall den högre räntan, som erlægges, åter komma honom till godo igenom den andel, han erhåller uti dividenden, då nemligen det öfverskott, som föreningarne gifva, fördelas mellan deltagarne i förhållande till deras aktier, för hvilkas storlek likväl en bestämd gräns är fastställd. Sålunda har det visat sig fördelaktigare för medlemmarne att insätta sina penningar i förskottsföreningarne, än i sparbankerna. Lånen omsättas vanligen fyra gånger årligen och derigenom erhålles en stor vinst, understundom ända till 20 à 40 procent. Endast en sådan förening har gifvit mindre än 5 procent och de flesta mellan 7 och 20. Tillochmed de fattigaste söka derföre förskaffa sig en aktie, hvarigenom också deras kredit stiger. Lånens storlek är olika; i de mindre städerna få de icke öfverstiga 3—500 thaler på en gång, i de större ha de uppgått ända till 1,000 thaler. Säkerheten för förskotten är vanligen endast personlig och man fäster väsentligt afseende på den lånesökandes moralitet; der hvarst den kredit, som en medlem begär, öfverstiger hvad han har tillgodo, fordras borgen eller pant. Naturligtvis blifva fördelarne större och föreningen solidare i samma mån, som densamma eges af medlemmarne sjelfva, och stora framsteg hafva också på denna väg gjorts. 1862 funnos 550 à 600 förskottsföreningar; af dessa hade 243, med ett antal af 67,202 medlemmar, aflagt offentlig räkenskap. Förskotten utgjorde under nämnde år 23,674,261 thaler; denna omsättning verkställdes med en fond af 7,606,321 thaler, hvaraf 6,188,610 thaler voro främmande kapitaler (3,441,033 thaler lån och 2,747,577 thaler besparingar, insatta i föreningarnes kassor utan desammas uppfordran) och 1,332,438 thaler tillhörde föreningarne och medlemmar af desamma. Af detta sistnämnda belopp voro 1,199,545 thaler medlemmarnes andel i affären, medan 132,893 thaler utgjorde föreningarnes samlade förmögenhet, hvilken företrädesvis tjenar till reservfond.

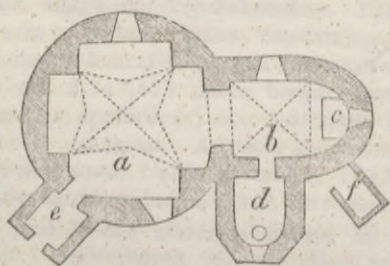
Om man fäster afseende dervid att större delen af föreningarnes medlemmar i begynnelsen voro ur stånd att inskjuta något kapital och att mera än 100 af dessa föreningar ännu icke äro fullt fyra år gamla, samt kapitalbildningen således ännu i sin begynnelse, måste de närvarande förhållandena betraktas såsom mycket gynnsamma och såsom ett bevis på att föreningarne alltmera inse att de endast kunna trifvas genom att hvila på solida grundvalar och att de anse sig ej böra lemna någon möda ospard för att tillfredsställa hvarje fordran, som i denna rigtning kan göras. — Nettovinsten för 1862 var 105,000 thaler; förluster af någon betydelse

inträffade knappast; i allt uppgingo förlusterna blott till 3,730 thaler. Under ett föregående år hade inträffat en större förlust genom den stora Dresdener besparings- och förskottsforeningen, hvilken med öfverskridande af de naturliga gränserna för associationernas affärsområde drifvit lånerörelse i stor skala.“

Vi tro att denna af herr H. lemnade skildring utaf de tyska förskottsforeningarnes verksamhet bör vara af interesse för en hvar, som nitälskar förbättring af den arbetande klassens ställning, likasom vi ej anse det omöjligt att här i Sverige efter dessa foreningars mönster inträtta liknande, på fasta grundvalar hvilande förskotts-associationer. Af mindre omfattning för det närvarande, men möjligen af lika stor betydelse för framtiden, äro råämnesforeningarne, som afse inköpande af goda och billiga råämnen åt arbetare, samt konsumforeningarne, som för billiga priser åt den arbetande klassen tillhandahålla bränsle och lifsmedel. — Herr H. ingår i en närmare utredning af dessa och andra arter af associationer, men då vi framdeles hoppas att i tidskriften kunna införa en längre framställning af associationernas betydelse, sluta vi här vår redogörelse för hans värdefulla afhandling. Vi hafva åt densamma egnat så stor uppmärksamhet, emedan den berör en af det närvarande samhällets allra viktigaste frågor och derföre att den betydelse, som den *fria* associationen för folkets välstånd och utveckling måste komma att erhålla uti framtiden, icke i vårt land hittills synes hafva blifvit vederbörligen erkänd och uppskattad.

W—g.

Notiser.

var målet för dagens vandring, Skörstorp. En beskedlig gubbe släppte mig genast dit in, och visade mig till en början allt hvad der fanns; samt lemnade mig sedan ensam att på egen hand orientera mig.

Den bifogade teckningen visar kyrkans yttre form och grundplan. Man finner på den sednare: *a* sjelfva rotundan, hvars diameter är vid pass 16 alnar; den är, som man ser, oaktadt den benämning, jag, i brist

Skörstorps kyrka i Westergötland. Min första utflykt från Falköping gällde den urgamla *Skörstorps kyrka*, belägen omkring en mil derifrån. Jag trodde knappast att den ännu skulle finnas i behåll: men sedan jag en god stund vandrat framåt den skoglösa, men starkt kuperade trakten, som icke var utan ett visst tycke af Campagna di Roma, såg jag på afstånd en liten grå, uppstigande spets: jag fröjdade mig redan i andanom, att ändteligen få se, som jag trodde, en bautasten, kanhända med runslinga; men märkte, i den mån jag kom närmare, att den utgjorde den höga spiran på en kyrka, af hvilken sjelfva skräfvet stod nere i en af dalgångarna. Det

på lämpligare, gifvit den, i korsform; och archivölvorna *) öfver hvardera korsarmen äro nästan ett slags spetsbågar, dock mycket tryckta: *b* är choret, hvars innersta hvalf har s. k. bakugns-form (cul de four, det inre af $\frac{1}{4}$ sfer): *c* altaret: *d* sakristian, hvarest en vacker stendopfund står; dock icke här på sin rätta plats: *e* vapenhuset och *f* är f. n. en skräpbod; men att en dörr förr gått hit från choret, låter ett märke på väggen förmoda. För öfrigt hafva fönstren i nyare tider på ett barbariskt sätt blifvit utvidgade. Dörren är jernbeslagen och försedd med en ring. Altaret är af murverk, och på detsamma ligger en grifhäll från 1599. Altarprydnaden består f. n. af ett enkelt svart kors. På detsamma hänger ett hvitt flor, föreställande Kristi svepekläde. En fördjupning, till förvarande af till messan nödiga kärl m. m., finnes i norra chormuren. På södra väggen, mellan ingången och fönstret, finner man ett eländigt s. k. epitafium, uppsatt af en gammal adelsdam i 17:de sekulo, som det i sådana fall vanligen får heta: „Gudi till ära och kyrkan till pryddo.“

På insidan af altarringen finnas åtskilliga inskrifter med oljefärg, utan egentligt intresse, med undantag af denna: „*Kyrkan är näst Gerum, som vi veta invigd af S. Sigfrid, bland de äldsta i Svenska Christenheten, vid 1020; och torde denna varit ett afgudahus, af ålder, i anseende till dess runda Form.* — Denna inskrift, naturligtvis tillkommen i en nyare tid, är dock mera välment än, hvad dess sista mening beträffar, pålitlig.

Vid betraktande af denna kyrkas form föres man i tanken tillbaka till den äldsta kristna tiden och de s. k. *baptisterierna* eller *dopphusen*. På hvad sätt döpelsen i kristendomens första början verkställdes, antingen genom s. k. *immersion*, då hela kroppen skulle neddoppas i vatten, eller genom *infusion*, då endast hufvudet dermed begöts, det vet åtminstone icke jag; om än Kristus sjelf tyckes hafva låtit sig döpa enligt den förstnämnda metoden. När jag likväl betänker huru många fall kunnat finnas, då det förstnämnda dopsättet varit mindre användbart, så väl i anseende till klimatiska som helseförhållanden, och äfven med afseende på en naturlig blygsamhet, så finner jag mig böjd att antaga, att båda tillsammans från första början blifvit begagnade; men dock helst *immersions-dopet*, enligt Kristi eget föredöme. På kyrkomötet i Toledo, 635, blef visserligen detta dopsätt afskaffadt; men icke öfverallt, till exempel icke bland Frankerne, alldenstund döpelsen bevisligen ännu vid reformationen sålunda förrättades i Strasburgs domkyrka. Och som våra första kristna lärare — Ansgarius t. ex. — voro från sådana länder, som bibehållit detta bruk, så gick detsamma öfver äfven till oss. Detta intygas, hvad äldre tider beträffar, af gamla isländs-lagens omständliga ceremonial för döpelsen, och äfven af en afbildning på den s. k. S:t Eriks tapet i Upsala domkyrka, der man till och med ser tre fullvuxna personer sammanträngde i en dopfund, måhända mindre för att utmärka att det så i verkligheten tillgått, men snarare för att antyda att S:t Erik hade fullt upp att göra, för att hinna döpa alla hedningarne i Finland. Och hvad yngre tider beträffar, intygas *immersions-dopets* bruk bland oss af en bland hvalfmålningarna i den, i förra häftet beskrifna, Råda kyrka. Huruvida de äldsta kristna haft några egna kyrkor, känna vi icke riktigt; troligast är att de hållit sina sammankom-

*) Tvärhvalf, som uppbära andra s. k. korshvalf.

ster i enskilda hus, på ensliga orter, i katakomber o. s. v. Men när kejsar Constantin den store, 312, själf antog deras lära, fingo de egna kyrkor, både stora och präktiga. Dessa voro ock af många olika slag och benämningar. Bland annat hade de såsom anmärktes särskilda *baptisterier* eller *dophus*, egentligen afsedda för döpelsens förrättande *per immersionem*, hvilket icke gerna utan skandal kunde ske i den för alla tillgängliga kyrkan. De voro således endast beräknade att rymma ett mindre antal personer, och voro till formen imiterade efter hedningarnes små, runda tempel, såsom dertill bäst passande. Dock funnos äfven sex- eller åttkantiga sådana, alltid försedda i midten med en bassin (labrum, lavacrum) innehållande vatten, i hvilket den, som skulle döpas, hel och hållen nedsteg. De hade ock i öster ett litet chorutsprång, med ett altare, hvarest nattvarden efteråt tilldelades de nydöpta*). Urbilden till dessa baptisterier var det, som Constantin till sin egen döpelse lät uppbygga tätt intill Lateran-kyrkan i Rom, hvilket ännu finnes kvar, och som jag haft tillfälle att se. När sedermera kristendomen var så allmänt antagen att man blott ytterst sällan döpte några fullväxta — barn kunde ju helt och hållet neddoppas i de stora dopfontarna — igenlades i många baptisterier bassinen; men sjelfva kyrkorna bibehöllos och begagnades till vanlig gudstjänst, i den mån utrymmet så medgaf. Så i södern, och så blef ock förhållandet hos oss, då, på en sednare tid, kristendomen äfven här i landet infördes. Sådana ursprungliga baptisterier äro, enligt mitt förmenande, så väl Skörstorp som Solna uppe vid Stockholm. Huruvida flera dylika finnas i fäderneslandet är mig obekant, men det har funnits kanske ett halft dussin sådana rundkyrkor i samma trakt, der Skörstorp ligger. Ett skäl för att den varit ett dophus vill jag ock finna i dess namn, som ursprungligen torde hafva varit Skirstorp eller Skiringstorp, af „*skiras*,“ som betyder bland annat *blifva döpt*. Lindskogs hänledning af namnet från „skurd,“ afgudahus**), måste jag förkasta; det är på det hela taget mindre troligt — ehuru man äfven i vårt land, t. ex. vid Thorsby på Inland och Tegneby på Oroust, finner sägner som låta de kristna förvandla hedniska tempel till kyrkor. Emot Lindskogs påstående vill jag ytterligare fästa uppmärksamheten vid hvad i föregående nämndes, att kyrkan, ehuru i det yttre rund, dock i det inre har korsform, hvilken till och med, att dömma af de på sina ställen oerhördt tjocka och klumpiga murarna, tyckes vara särdeles eftersträfvad.

Den ofvan i förbigående nämnda Gerums kyrka, till skillnad från andra kallad Gerum i Stångedala, ligger helt nära till Skörstorp. Den är i den vanliga medeltidsformen, bestående af långhus, chor och half-rundt chorutsprång. Nog är den mycket gammal; men likväl icke samma kyrka, som S. Sigfrid, enligt legenden, invigde. Det tros t. o. m. att han endast invigt platsen, der kyrkan står, och att sedan en kyrka (men knappast den nuvarande) blifvit derå uppförd. Kyrkorna hafva fordor i denna trakt legat ovanligt tätt tillsammans, runda och rektangulära om hvarandra, men småningom hafva flera blifvit utdömda och borttagna.

G. B—z.

*) Se om allt detta Batissier: „histoire de l'art monumental, dans l'antiquité et au moyen age.“

**) Se hans „Skara stifts beskrifning.“

Fynd från stenåldern, uti hålorne i Tarascondalen (dep. Ariège. Syd-Frankrike). Till franska vetenskapsakademien hafva herrar *Garrigou* och *Filhol* inlemnad en uppsats, ur hvilken vi här meddela ett utdrag, då desamma lemnar ett icke oviktigt bidrag till de af Steenstrup, Worsaae och andra arkeologer förut gjorda upptäckterna om människoslågtets ålder:

„Upptäckandet af en förhistorisk befolkning uti Danmark, Schweitz och flera andra länder låter förmoda att kontinenterna under denna aflägsna period varit bebodda på ungefär samma ställen, som nu för tiden. Likheten mellan de på olika orter upptagna redskaperna och den småningom skeende förädlingen af de ämnen, som först bearbetades af människan, göra det antagligt att den mensklige intelligensen, som öfverallt uti sina första yttringar varit enahanda, behöft många tusen sekler, för att nå den punkt, på hvilken den för närvarande befinner sig. Under tiden för människoslågtets tillvaro på jorden hafva tvenne olika Faunor funnits.

Om förhistoriska folkstammar begagnade Schweitzersjöarne till att uti desamma uppföra sina trä- och halmhyddor, så var det naturligt att uti andra länder människor, i besittning af samma kulturgrad som påbyggnadsfolken, och egande liknade medel till uppehälle, valde de af naturen danade klipprottorna till sina tillflyktsorter och boningar.

Under våra undersökningar, rörande de forsila människorna hafva vissa indicier, som alla funnits vid ingångarne till åtskilliga hålor, ledt oss till åsigt, som vi, jemte de af oss gjorda upptäckterna, här framställa.

Det är förnämligast hålorne vid Pradières, Bedeillac, Sabart, Niaux (grande), Niaux (petite), Ussart och Fontenet, som lemnat rika bidrag åt fornforskningen. Atmosferen vid ingången till dessa hålor är sund och luftdrag förspörjes i allmänhet icke uti desamma. De bestå af en enkel rymlig sal utan genomgång, eller en föga djup grotta; de äro icke serdeles fuktiga och deras hvalf äro fria från droppsten. Marken är betäckt af afbrutna kalkartade stycken, som bilda en betydlig höjning. Under dessa högar finnes ett mer eller mindre leraktigt jordlager. Vid jordytan finner man spår af människors närvaro, men det är först efter 1 å 2 meters gräfningsom de interessantaste fakta påträffas. Man kommer här till en slags eldstad, bildad af kol- och asklager och nära bredvid desamma finnas uti öfverflöd följande föremål, neml.:

Olika djurs ben, krossade på enahanda vis; man ser att de blifvit klufna för mærgens uttagande. Vi hafva ännu icke sett något ben, på hvilket spår af andra djurs gnagning äro synbara *) Massor af *helix nemoralis* äro utströdda öfver hela härden; deras innehåll har troligen tjänat till födoämne.

Bredvid dessa ben finner man andra bearbetade på olika sätt. Den ena hälften är uthuggen till en spets, den andra synes hafva tjänat till handtag. Flintstycken och knifvar af flinta ligga bredvid nyssnämnda föremål. Men flintan utgör, märkligt nog, icke den enda stenart, hvaraf skärande redskap förfärdigats. Äfven skiffer af en mycket kompakt sort har begagnats; man har af detta ämne förfärdigat en slags skrapor; andra skifferredskap äro formade såsom knifvar.

*) I detta fall skulle således en olikhet med de i Kjökkenmöddingarne funna benen, hvilka enligt Steenstrup bära spår af hundars gnagning, vara förhanden.

Red:ns anmärkning.

Mera än tjugo stenar af samma utseende, som våra kvarnstenar samt af olika ämnen (leptinit, granit, syenit) och dimensioner (i genomskärning från 20 till 60 centimeter), hvaribland de minsta synas bestämda att hållas i handen, hafva upptagits från hålorne uti Ussart, Bedeillac samt Niaux (petite).

Fragmenter af quartz, tydligen afsedda att hållas i handen, hafva vid en af kanterna en yta, hvilken afnötts genom gnidning. Andra sådana äro kulförmiga och hafva på ena sidan en urholkning, som synes ha åstadkommits medelst huggning. Dessutom finnas en mängd bitar af krukor, hvilka innehålla glimmer och stycken af quartz, likasom de uti Schweitz funna. Greparne äro af två olika former. Båda äro ytterst enkla och primitiva. De hittills funna styckena hafva varit så små, att det ännu icke varit möjligt få reda på krukornas utseende.

De djur, hvilkas ben hittills blifvit undersökta hafva varit: *cervus elaphus*, en mycket stor oxart, en mindre sådan, fåret, geten, antilopen, gemsen, stenbocken?, vildsvinet, ett mindre svin af den tama racen, hästen?, vargen, hunden, räffen, gräfsvinet, haren och tvenne fågelarter, hvilka tillfölje af benens ofullständighet ej kunnat bestämmas.

Af dessa fakta anse vi oss kunna draga följande konklusioner:

Det har på Ariège-pyreneerna och troligtvis äfven på de andra Pyreneerna funnits en förhistorisk befolkning, hvars seder och civilisation liknade den Schweitziska stenålderns folk. Dessa folk bodde vid ingångarne till de rundaste och rymligaste hålorne, lifnärde sig med köttet utaf de djur, som då i öfverflöd funnos i landet, förfärdigade vapen af dessa djurs starkaste ben eller af de hårdaste stenarter. De odlade troligtvis säd, likasom deras Schweitziska stamförvandter, och det synes oss otvifvelaktigt att de talrika af oss upptäckta kvarnstenarne begagnades till kornens sönderkrossande. Metaller voro okända för detta folk.“

Breflåda.

Redaktionen har från herr doktor Wolff emottagit en skrifvelse, hvaraf vi här intaga begynnelsen och i nästa häfte, såvida utrymmet medgifver, skola meddela fortsättningen. För undvikande af missförstånd för framtiden får redaktionen af Svensk Månadsskrift förklara att tidskriftens utrymme och plan icke tillåta intagandet af polemiska uppsatser från det ena eller andra hållet. Tidskriftens läsare skulle utan tvifvel finna sig illa belåtna med att uti densamma, i stället för afhandlingar på olika vetenskapliga och litterära fält, finna en samling af stridsskrifter, insända från de olika religiösa eller politiska partierna.

Lika gerna som vi intaga *längre* eller *kortare*, *väl skrifna*, *sjelfständiga* uppsatser inom olika fack, lika bestämdt få vi förklara att alla insända artiklar af *ensidigt polemisk* tendens från Svensk Månadsskrift hädanefter blifva uteslutna.

Vår ärade medredaktör, herr Victor Rydberg, har förklarar sig vilja uti en särskild brochyr till besvarande upptaga såväl denna, som andra mot honom rigtade polemiska uppsatser, hvarföre tidskriftens redaktion icke finner sig föranlåten att nu bemöta de af herr Wolff gjorda anmärkningar. Herr Wolffs skrifvelse är af följande lydelse:

Göteborg den 30 Januari 1864.

Herr Redaktör! Tillåt mig, att i få ord — sine ira et studio — göra några anmärkningar mot herr Rydbergs afhandling („Jehovatensten hos Hebreerna“), hvilken jag läst med största förvåning. Då brist på utrymme i detta blad ej medgifver en utförlig och grundlig kritik öfver den snillrike och aktningsvärde författarens framställda åsigter om Jehova-kulten, så är jag nödgad att inskränka mig till en kort betraktelse af de punkter, som efter min öfvertygelse *alldeles* strida mot sakens verkliga förhållande och vore det för den viktiga frågans skull en stor glädje för mig, om författaren, hvars rena och innerliga kärlek till sanningen jag känner, härigenom skulle finna sig föranlåten, att ånyo noga pröfva sina påståenden.

Hvad afhandlingens hufvudsakliga innehåll beträffar, så anse vi som ett *πρωτον ψευδος* antagandet och karakteriserandet af de två religiösa ståndpunkter: *gammal-jehovismen* och *reformerade jehovismen*, som skulle representeras af två partier: ett *gammal-jehovistiskt* och ett *reformatoriskt* (eller *omstörtnings-parti*). Så vidt vi nämligen känna skriften och förstå dess ord, finna vi der *intet spår* af sådana mot hvarandra stridande religionssystemer och partier. Vi veta blott *det*, att „Jehovismen“, som med *hela sin upplysande och helgande* kraft i en lång tidsföljd endast förmådde genomtränga ett — i förhållande till folket Israels mängd — *ringa* antal bland Israeliterna, måste kämpa en hård och ihärdig kamp, å ena sidan mot *hedendomens* magt, å andra sidan mot *ytlighet, verk- och skenhelighet*, förrän den kunde segrande intränga i *folkets* inre och helga dess lefverne. Det var först efter babyloniska fångenskapen, att folket *i sin helhet* fattade och behjertade läran om den *enda, eviga, rent andeliga* och *högst fullkomliga* Guden, såsom *Mosaismen* och *Prophetismen**) med lika klarhet och bestämdhet i all dess renhet förkunnat den. Således var det icke „gammal-jehovismen“, hvilken — såsom den ärade författaren påstår — bröts genom exilen, utan *hedendomens* och *ytlighetens* värde öfver folket och hvad han anser för den *reformerade* Jehovismen är ingenting annat än den *sanna uppenbarelsens lära*, hvars upphöjda idéer först i *den tiden* vunno magt öfver den *stora massan* och verkade alldeles omgestaltande på dess religiösa tänkesätt och lefnad.

Skriften framställer det verkliga förhållandet i afseende på denna punkt så klart och tydligt för oss, att vi icke begripa, hur en så djupsinnig tänkare som herr Rydberg så helt och hållet kunde missförstå det. Och det är *denna* origtiga uppfattning af sakens förhållande, på hvilken alla *de* hans påstående bero, som efter min åsigt blott äro hypoteser, eller riktigare sagdt, slutsatser af en *falsk* premiss.

*) Mellan Mosaismen och Prophetismen eger, hvad de *metaphysiska* och *ethiska* lärosatserna angår, ingen skilnad rum.

Efter hvilket kriterium förf. gick till väga och på hvilken fast grund han byggde sin undersökning, kunna vi ej rätt inse. Det enda, hvarpå han — så vidt vi förstå honom*) — stödjer sig är tanken, att „en urreligion af strålande renhet och fullkomlighet, som sedermera skulle alltmer fördunklats och förfälskats, är ur historisk synpunkt ingenting annat än en dogmatisk dikt.“ Om vi nu också medgifva, att denna tanken är riktig, så måste vi dock bestrida, att den här kan komma i betraktelse, för att begrunda den nya theorien om den reformerade Jehovismen. Ty hvar finnes ett ställe i Bibeln, hvarigenom man kunde bevisa, att det *ljus*, i hvilket „Gudsidéen uppenbarat sig hos utvalda andar“ ibland Israeliterna *sjelft* alltmer förlorade „sin strålande renhet och fullkomlighet,“ att *läran* om Gud och Hans heliga vilja *sjelf* framträdde i hedendomens och ogudaktighetens mörka drägt? Ljuset lyste ju klart och rent i dessa utvalda andar och i alla dem, som vunnit kraften, att följa deras ledning; det visade sig i all sin fullkomlighet i *prophetdömet*, som var — för att begagna en utmärkt bibelforskarens träffande ord — „*folkets sedligt-religiösa medvetande, eller då det goda och sanna städse måste kämpa, det offentliga samvetet eller folkets sjelfkritik*“**).

Men det gafs *fälska* propheter, *skenheliga* prester och *sjelfsväldiga* konungar, som förvillade folket och motverkade de *sanna* propheternas heliga sträfvanden för ljusets och dygdens utbredande — derom talar skriften, som hvar och en vet, på många ställen. Folkets svaghet att fatta sanningens lära och alla *deras* ogudaktigheter, som „bära Jehovas namn“ på sina läppar, men hvilkas hjertan äro fjerran från Honom (författaren säger: „ifrån den Gud, som för *reformatorerna* uppenbarat sig“) — dessa voro de *moln*, som en lång tid förhindrade frambrytandet af sanningens sol. Dessa moln försvunno småningom genom ljusets kraft åt dess herrliga strålar, väckte *nytt lif* inom folket; var det då icke *densamma* sol, som förr, från hvilken nu ljuset och dess välsignelse kommo?

Hade den annars så klart tänkande författarens forskning i de heliga urkunderna i verkligheten varit „förutsättningslös,“ hade han, utgående från den rigtiga åsigt, „att all gudomlig uppenbarelse förmedlas i historien genom mensklig verksamhet och att det icke är blott Gud, som gifver, utan äfven människan som emottager“ (sid. 28) tagit i betraktande, huru denna *förmedling* hos Israeliterna skedde genom högt begåfvade Guds män, som — hvad kunskapen om det gudomliga beträffar — stodo på andelivets höjd, och huru *frukterna* af deras verksamhet först efter en *lång utvecklingstid* kunde visa sig i *hela folkets* lif: så hade han icke förmedelst sina interpretationer af biblens ord kommit till sådana resultat.

M. Wolff.

*) Genom det sammanband, i hvilket dessa förf:s ord stå med den *föregående* satsen („denna högre sedlighet, detta renare Gudsbegrepp var icke jehovismens ursprungliga besittning,“ sid. 28) *måste* man förstå honom så.

***) *De Wette*, christl. Sittenlehre II, 32.